KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Klára Buzássyová, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Ján Oravec, Matej Považaj, Jozef Ružička, Anna Rýzková, Ján Sabol, Elena Smiešková

TAJOMNÍČKA REDAKCIE

Katarína Matějová

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 18 — ČÍSLO 5

OBSAH

OROSZOVÁ, D.: Úloha motivovanosti alebo nemotivovanosti v pomenovaniach zo strojárskej terminológie 129
HORECKÝ, J.: Grécko-latinské elementy v terminológii . . . 135
PETROVSKÝ, A.: O názvoslovných technických normách všeobecne a osobitne v doprave 138
STEHLÍKOVÁ, I.: Údaje proti dátam 142
NIŽNANSKÝ, J. R.: Z názvoslovia príležitostných výslužiek, darov a odmien 145
UHLÁR, V.: Podolie (Podolínec) 153
Základné názvy z astronómie (Slnečná fyzika) 158

Rozličnosti

O niekoľkých nových športových výrazoch. S. Ondrejovič 167
Objemové krmoviny — objemové krmivá. K. Palkovič . . 169
Náprsenkové nohavice. K. Matějová 171

Správy a posudky

Russkaja reč, ročník 1983. V. Dorotjaková 172
Z problematiky preberania terminológie. M. Masárová 176
Anglické skratky v elektrotechnike. J. Štofa 179
Nová knižka na úvod do štúdia literatúry. E. Bajzíková 182

Spytovali ste sa

Doska na miesenie, lopár, tabla, váľok. I. Masár 184
Skratka názvu *Národný výbor mesta Košíc*. M. Považaj 185
Talenti? I. Masár 186
Kontrolné svetlo — kontrolné svietidlo — kontrolná lampa. E. Rísová 187

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 18 — ČÍSLO 5

KULTÚRA SLOVA

Úloha motivovanosti alebo nemotivovanosti v pomenovaniach zo strojárskej terminológie

DANIELA OROSZOVÁ

V tomto článku sa opäť chceme vrátiť k otázke, ktorá sa nastoľovala v lingvistických prácach od vzniku teórie termínu a terminológie, či je totiž vyhovujúcejší termín motivovaný alebo nemotivovaný. S uvedenou problematikou sme sa už zaoberali na stránkach tohto časopisu v článku, v ktorom sme zhrnuli prednosti a nedostatky motivovaných a nemotivovaných termínov na príkladoch slovenskej a ruskej strojárskej terminológie (Oroszová, 1983). No výpočet prednosti a nedostatkov oboch druhov termínov nestačí, žiada sa uvedenú problematiku hlbšie objasniť a uzavrieť.

Ako vyplynulo z našich predchádzajúcich úvah, motivované termíny majú svoje výhody, ale i nevýhody v porovnaní s nemotivovanými termínmi. Napriek tomu možno predpokladať, že motivácia pomenovaní v terminologických systémoch bude vždy hrať závažnú úlohu a vždy sa budú uplatňovať popri nemotivovaných aj motivované termíny. V ruštine a slovenčine ako slovanských jazykoch s bohatou sústavou odvodzovania vždy bude motivácia prevládať. V slovenčine sa najviac uplatňuje sufixálne a prefixálne odvodzovanie a popri ňom sú produktívne aj ďalšie derivačné postupy: konverzia, prefixálno-sufixálne a prefixálno-konverzné tvorenie, analogická slovotvorba a kompozícia (o tom pozri štatistický výskum J. Furdíka, 1978). V ruskom jazyku v kategórii substantív je približne 130 prípon, z toho iba 15 prípon, t. j. menej než 10 %, je prevzatých a z nich iba niektoré sú v ruštine produktívne (Protčenko, 1962). Jazyk s dostatočne rozvinutým vlastným slovotvorným systémom nie je odkázaný na časté preberanie slov. Ruština a slovenčina sú jazyky s rozvinutým odvodzova-

ním, čo sa odráža aj v terminológii. Dokazuje to aj fakt, že motivovaných termínov je v ruštine a slovenčine prevažná časť i v strojárskej terminológii. Pritom treba mať na zreteli aj fakt, že cudzí termín v preberajúcom jazyku funguje ako nemotivovaný, ale môže byť základom na utvorenie nového termínu slovotvornými prostriedkami preberajúceho jazyka. Napr. ruský termín *dempfer* (= tlmič) je prevzatý z nemčiny, ale v ruštine na jeho základe vznikli ďalšie odvodené slová *dempfirovať, dempfirujúščij, dempfirovanie;* podobne *drosseľ* (= škrtiaca klapka) — *drosseľnyj, štabeler* (= skládkovač) — *štabelirovanie* a i. Výskyt slovotvorne motivovaných slov sa zvyšuje „od textov hovorového štýlu s najnižším priemerom po texty náučného štýlu, v ktorých sa motivované slová uplatňujú v priemere najvyššie: každé druhé až tretie slovo v takomto texte je slovotvorne motivované" (Furdík, tamže, s. 112).

Motivovanosť termínov prispieva k systémovosti terminológie, t. j. „miery, v akej zapadá daný termín do systému terminológie daného odboru a v akej odráža systémovú spätosť termínov daného odboru" (Horecký, 1956, s. 50). Systémovosť tvorenia názvov nástrojov sa prejavuje tak, že prípony *-dlo, -č, -áč, -ačka, -ák/-iak, -ník, -nica, -áreň* (Horecký, 1971) vyjadrujú k pomenovanej skutočnosti vzťah aj formálne. Všetky názvy nástrojov sú motivované účelom, sú určené na nejakú činnosť. Teda rovnaký motivačný znak sa vyjadruje jednou alebo niekoľkými druhmi prípon. Takáto špecializácia slovotvorných prostriedkov sa stáva nevyhnutnou črtou tvorenia termínov (porov. aj príklady bimorfnosti tvorenia adjektív v ruskej strojárskej terminológii: *koničeskaja rezba — konusnaja mufta; korrozijnyj očag — korrozionnaja sreda; trubnaja rezba — trubčatyj teploobmennik*), nehovoriac o terminológii chemickej, lekárskej a pod., kde sa tento proces stáva pravidlom.

Aj v novovznikajúcich vedných odboroch sa tvoria motivované termíny. Napr. ČSN 36 9001 *Názvoslovie číslicových a analógových počítačov* uvádza z 1 640 termínov veľkú väčšinu (vyše 1 400) termínov motivovaných, a to jednoslovných odvodených termínov, ďalej termínov, ktoré vznikli prenesením významu, dvojslovných kongruentných a nekongruentných pomenovaní, viacslovných a ostatných motivovaných termínov (hybridné slová) typu: *typový hrebeň, mazacia hlava, klávesnicový dierovač, výpočtová technika* a pod. Do tohto počtu nie sú zahrnuté internacionálne termíny, ktoré treba tiež považovať za motivované (pozri ďalej). Motivovanosti termínu sa jednoducho nedá vyhnúť ani v súčasnosti, ba ani v budúcnosti, pretože termíny sa tvoria zámerne, vedome sa zavádzajú do vedecko-technického jazyka a tvoria sa na základe existujúcich slov a koreňov bežne používaného jazyka alebo odbornej lexiky (popri preberaní termínov z cudzích

jazykov). Slovotvornú motiváciu podporuje aj tvorenie termínov a elementov medzinárodného charakteru používaných vo forme prepozitívnych *(mikro-, elektro-)* alebo postpozitívnych blokov *(-grafia, -skop)*.

K posudzovaniu nevyhnutnosti motivovanosti či nemotivovanosti termínu je potrebné pristupovať i z hľadiska charakteru samého vedného odboru, ktorého sa terminológia týka. Teoretické vedné odbory s medzinárodným dosahom, ktoré sa rýchlo rozvíjajú v súvislosti s vedecko-technickou revolúciou, využívajú vo svojich terminológiách nemotivované — prevzaté cudzie slová — podľa toho, v ktorej krajine objav, teória, vynález vznikli. K takýmto motivovaným termínom vedie potreba čo najrýchlejšej výmeny informácií, snaha po jednoznačnosti termínu, medzinárodná vedecká spolupráca a integrácia terminológie.

Na druhej strane však vedné odbory praktického charakteru, ktoré si vyžadujú väčšiu výrazovú šírku, využívajú pri vzniku termínov motiváciu. Motiváciu musíme brať do úvahy konkrétne v strojárskej terminológii, pretože sa v nej vyskytujú názvy súčiastok rôzneho tvaru, v názvoch mnohých mechanizmov a zariadení je pomenovanie typickej súčiastky, ktorá sa v zariadení nachádza, v názvoch prístrojov sa nejakým spôsobom vyjadruje účel, na ktorý sa používajú, názov vyjadruje miesto, v ktorom sa súčiastka nachádza, alebo druh, spôsob skonštruovania mechanizmu. Termín môže vyjadrovať aj silu, energiu, prostredníctvom ktorej zariadenie vykonáva svoju činnosť, a pod. To znamená, že takéto termíny vyjadrujú vzťah k nejakému predmetu podobného tvaru, k inej súčiastke, k istej činnosti, miestu atď. Sú teda motivované. Aj sémantická motivácia, ktorej podmienky a charakter sa v súčasnosti zmenil (o tom pozri Danilenko, 1967), zostáva stále ako jedna z možností tvorenia termínov popri slovotvornej a syntaktickej motivácii. Najmä syntaktická motivovanosť vedie k vnútornej priezračnosti termínu.

Slovotvorná i syntaktická motivácia súčasne napomáha uplatňovať kritérium presnosti termínu tým, že významom jednotlivých prvkov, z ktorých je termín utvorený, ich vhodným výberom pri tvorení termínu a vzťahmi, do ktorých sa tieto prvky v termíne dostávajú, odráža presnejšie vzťahy medzi pojmami. Už sama požiadavka systémovosti v pojmovo-terminologických systémoch, nachádzajúca oporu v definícii termínov, podmieňuje motiváciu ako nevyhnutný jav.

Motivovanosť termínu je však v niektorých súvislostiach relatívna; to vystupuje do popredia pri prevzatých slovách, pretože termín prenesením do iného jazyka svoju motivovanosť môže stratiť. Ruský termín *drosseľ* prevzatý z nemčiny *(drosseln* — škrtiť, tlmiť) je v ruštine nemotivovaný, ale v nemčine je motivovaný činnosťou. Podobne termín *šaber* (Schaber), *šiber* (Schieber) a i. majú v nemčine svoju „vnútornú formu". Avšak pri prevzatí strácajú svoju motiváciu.

Termíny grécko-latinského pôvodu svoju motiváciu nestrácajú a treba ich považovať za motivované aj v preberajúcom jazyku. V európskom meradle sú internacionálne termíny slová grécko-latinského pôvodu, ktoré, ako na to upozorňuje L. P. Krysin, nemajú živý prameň prevzatia, nemajú „vlasť" ako slová prevzaté zo živých jazykov. Preto sa ani nevzťahujú na reálne živé jazykové prostredie, ktoré by podnietilo ich vznik (Krysin, 1968). Nemožno ich porovnávať s prevzatiami z angličtiny, nemčiny alebo francúzštiny. V. V. Akulenko v tomto smere zdôrazňuje tradičné chápanie internacionalizmov: ide o slová rôznych jazykov zhodných v rovine obsahu i v rovine výrazu. V rovine výrazu to znamená nielen zhodu fonetického alebo grafického obalu, ale aj motivácie, „vnútornej formy" slov (Akulenko, 1972). Internacionálne termíny sa totiž zakladajú jednak na zhode alebo približnej zhode významov vo všetkých jazykoch, do ktorých sa dostali, jednak na slovotvornej motivácii, čo znamená, že internacionálne prvky sa v jednotlivých jazykoch spájajú s neinternacionálnymi, no funkčne zodpovedajúcimi slovotvornými prvkami. Pri preberaní internacionalizmy prispôsobujú aj svoju písanú a ústnu podobu v závislosti od fonologických systémov daných jazykov, morfologickou štruktúrou však patria k rovnakým slovným druhom (tamže). Napr. angl. *spectrum,* franc. *spectre,* nem. *Spektrum,* rus. *spektr;* angl. *resonance,* franc. *résonance,* nem. *Resonanz,* rus. *rezonancia;* podobne *konzervácia, korózia, emulzia, ventilácia, korektor, akumulátor, kompresor, filter;* rus. *konus, korpus, cilindr* a i. Slovenčina a ruština si internacionálne termíny prispôsobili svojmu fonologickému, slovotvornému i morfologickému systému *(vákuum, signál;* rus. *press, disk).*

Stupeň zhody vo významoch týchto medzinárodných analógov je mimoriadne veľký vtedy, keď sa stávajú hotovými univerzálnymi blokmi,[1] z ktorých sa tvoria slovotvorne motivované termíny, napr. *rolhydromotor, vibrameter, vibrograf, makrotvrdosť.*

Motiváciu však nemožno absolutizovať, veď slová vo svojom vývine motiváciu strácajú a opäť ju môžu získať, čím vzniká jedna z možností rozvoja jazykového systému.

[1] Komitét vedecko-technickej terminológie Akadémie vied ZSSR vydal zoznam takýchto elementov medzinárodnej terminológie spolu s ruskými významami v dvoch častiach: internacionálno-ruskej a rusko-internacionálnej v knižke *Kratkoje metodičeskoje posobije po razrabotke i uporiadočeniju naučno-techničeskoj terminologii* (Moskva, 1979). Okrem toho vznikajú práce o členení sémantiky takýchto prvkov, napr. Alijev Selim Ali-Ogly: *Internacionaľnyje imennyje prefiksy v russkich podjazykach nauki i techniki.* Autoreferát kandidátskej dizertačnej práce (Vydavateľstvo Moskovskej univerzity, 1973).

Motivovanosť termínov neprekáža ani medzinárodnému normalizovaniu terminologických systémov a termínov. Normalizovaniu terminologických systémov na medzinárodnej úrovni musí predchádzať vytvorenie národnej terminológie. Avšak základné princípy normalizovania sa určujú nie charakterom jazyka, v ktorom sa termíny tvoria, ale vymedzením jednoznačných presných definícií na medzinárodnej úrovni, jednotným obsahom termínov čiže unifikáciou pojmového aparátu v jednotlivých vedných odboroch (Horecký, 1978). Skutočná normalizácia neznamená teda zavrhnutie pomenovania domáceho pôvodu a uprednostňovanie cudzieho termínu.

Ukazuje sa, že napr. v strojárskej terminológii je nemotivovaných termínov veľmi málo. Motivované termíny sú utvorené na základe prenesenia významu (sémanticky) alebo niektorým zo slovotvorných spôsobov používaných v jazyku, a to zo základov domáceho alebo cudzieho pôvodu. Terminologizované slová v úlohe termínov, slová neodvodené *(časť, uhol, bod)* a slová základného slovného fondu *(reťaz, doska)* ako termíny sú motivované tým, že už existujú v bežnom jazyku ako pomenovania predmetov, javov a sú známe všetkým používateľom jazyka. Aj termíny definitorického typu[2] sú motivované tzv. celým obsahom. Motivované (sekundárne) sú i kalky ako termíny, pretože cudzie termíny svojou onomaziologickou štruktúrou motivujú výber zvukového obalu v onomatologickej rovine v preberajúcom jazyku (o kalkovaní a jeho druhoch pozri Horecký, 1977). Zostávajúce typy termínov sú motivované syntakticky.

Nemotivovanými ostávajú iba jednoslovné termíny prevzaté z cudzieho jazyka, ale faktom zostáva, že termíny prevzaté z cudzích jazykov nesúvisia v podstate s procesom tvorenia termínov, sú len výsledkom osvojenia, a nie tvorenia nových pomenovaní, sú obohatením terminológie. Sú iba prenesením zvukového obalu do preberajúceho jazyka, pričom motivačný znak „ostáva" v cudzom jazyku. Takéto termíny nemožno klásť na jednu úroveň s utvorenými termínmi, pretože nie sú utvorené, ale prevzaté. Nijaký jazyk nemôže svoju terminológiu vytvárať iba preberaním (len v tom prípade, ak nemá vôbec vytvorenú vlastnú terminológiu). Prevzaté termíny budú vždy tvoriť menšinu a ich základy sa často budú ďalej prispôsobovať preberajúcemu jazyku.

---

[2] Pod termínmi definitorického typu sa rozumejú termíny utvorené aglutinačným skladaním formantov, ktoré vznikajú skracovaním plných tvarov slov tvoriacich opisné slovné spojenia. Príkladom terminologických systémov definitorického typu sú terminológie plastických látok, umelých koží, chemických a syntetických materiálov (pozri Veselov, 1971; z jeho práce uvádzame príklady: *massasboviniplast, tekstovinikoža, polivinilchlorid).*

Z uvedeného vyplýva, že v súvislosti s problémom *motivovanosť — nemotivovanosť termínov* možno konštatovať: v ruštine a slovenčine popri motivovaných termínoch (utvorených správnym alebo menej správnym spôsobom) existujú i termíny nemotivované, t. j. prevzaté z cudzích jazykov (utvorené nie vlastnými slovotvornými prostriedkami). Uvažovať o prednostiach motivovaného alebo nemotivovaného termínu je nevyhnutné pri tvorení a zavádzaní označenia nového pojmu do jazyka a pri citlivom zvažovaní, či sa ujme prevzatý nemotivovaný termín, alebo má väčšie perspektívy termín motivovaný.

Katedra jazykov Vysokej školy technickej
Zbrojnícka 3, Košice

LITERATÚRA

AKULENKO, V. V.: Voprosy internacionalizacii slovarnogo sostava jazyka. Charkov, Izdateľstvo Charkovskogo universiteta 1972. 213 s.

DANILENKO, V. P.: Kak sozdajutsia terminy? Russkaja reč, 1967, č. 2, s. 57—64.

FURDÍK, J.: Slovotvorná motivovanosť slovnej zásoby v slovenčine. In: Studia Acadamica Slovaca. 7. Bratislava 1978, s. 105—115.

HORECKÝ, J.: Základy slovenskej terminológie. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 148 s.

HORECKÝ, J.: Slovenská lexikológia I. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1971. 256 s.

HORECKÝ, J.: Kalkovanie v slovenčine. In: Studia Academica Slovaca. *6.* Bratislava, 1977, s. 153—159.

HORECKÝ, J.: O internacionalizácii a unifikácii terminológie. Kultúra slova, *12,* 1978, s. 257—260.

KRYSIN, L. P.: Inojazyčnyje slova v sovremennom russkom jazyke. Moskva, Nauka 1968. 280 s.

OROSZOVÁ, D.: Motivácia terminologických pomenovaní. Kultúra slova, *17,* 1983, s. 325—330.

PROTČENKO, I. F.: Iz nabľudenij nad internacionaľnoj leksikoj. Russkij jazyk v škole, 1962, č. 3, s. 5—12.

VESELOV, P. V.: Optimaľnaja struktura termina definitivnogo tipa. In: Aktuaľnyje problemy leksikologii. Novosibirsk 1971, s. 47—50.

Ks

Grécko-latinské elementy v terminológii

JÁN HORECKÝ

Grécko-latinské prvky sa vo vedeckej i technickej terminológii dosť široko využívajú. Ich výhodou je predovšetkým to, že nepodliehajú formálnym ani sémantickým zákonitostiam národných jazykov, preto ich forma i obsah sa dajú ľahšie prispôsobiť vznikajúcim potrebám pomenovania. Okrem toho majú medzinárodný, resp. až univerzálny charakter, a tak prispievajú značnou mierou k internacionalizácii terminológie.

Práve vzhľadom na tieto vlastnosti sa však niekedy nastoľuje otázka, či takéto grécko-latinské elementy skutočne fungujú ako morfematické, resp. morfematickou analýzou vydeliteľné prvky slov, pomenovaní. Problém vzniká preto, že z hľadiska daného národného jazyka, v ktorom sa analyzované slová s takýmito prvkami používajú, ťažko vymedziť ich obsah a význam. Na druhej strane však pracovníci príslušného vedného odboru spravidla poznajú význam takýchto prvkov a v ešte vyššej miere to platí pre odborníkov, ktorí takéto názvy tvoria. Preto je pochopiteľné, že celá problematika sa prenáša z oblasti morfematickej analýzy prirodzeného národného jazyka do oblasti terminológie. A tu sa nehovorí o morfémach, ale o *terminových elementoch* (v ruštine *terminoelementy*). Tieto *termínové elementy* sú internacionálne a z toho vyplývajú ich štruktúrno-sémantické vlastnosti ako monoreferentnosť, neexpresívnosť a široká konštituentná valentnosť. V termíne však majú uvedené termínové elementy len deiktickú funkciu, poukazujú na isté terminologické pole. Preto možno termínový element z hľadiska sémantiky označiť ako *deiktému* (Vasilieva, 1983a).

Z takéhoto chápania termínového elementu, resp. deiktémy vychádza napr. Vasilieva pri analýze terminologických polí, v ktorých sa vyskytujú termíny s elementom *-lógia, -grafia* a *-ika.* Zisťuje, že termínmi na *-lógia* sa označujú predovšetkým isté oblasti jazykovedy *(morfológia, frazeológia, turkológia),* ale aj iné vedné oblasti *(antropológia, limnológia, toxikológia).* Element *-lógia* sa však vyskytuje aj v termínoch prevzatých priamo z gréčtiny (napr. *dilógia, tautológia, teológia).* Preto možno hovoriť o dvoch homonymných termínových elementoch, $-lógia_1$ a $-lógia_2$. Takisto element *-ika* sa používa v názvoch istých oblastí jazykovedy *(lexika, fonetika, rusistika)* a element *-grafia* má veľmi podobné využitie. Súhrnne možno význam týchto elementov vymedziť takto: $-ika_1$ = súbor rovnorodých javov, jednotiek, vzťahov, $-ika_2$ = oblasť jazykovedy, $-lógia_1$ = oblasť jazykovedy, $-lógia_2$ = súvislosť s rečou, slovom, $-grafia_1$ = opisná oblasť jazy-

kovedy, *-grafia*$_2$ = typ, spôsob, systém písma. Vzťahy medzi uvedenými termínovými elementmi možno vyznačiť graficky takto (Vasilieva, 1983b):

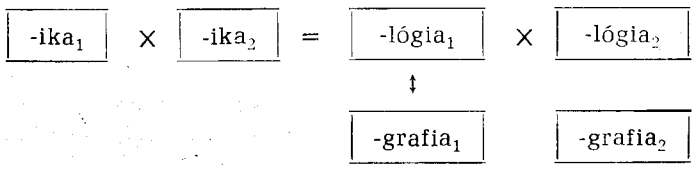

Symbolom *x* sa označuje vzťah homonymie, symbolom = vzťah synonymie, šípky ↔ naznačujú vzťah korelácie.

Popri takýchto deiktemických vzťahoch jestvujú medzi grécko-latinskými termínovými elementmi aj vzťahy typologické. Pri ich analýze, ako ukazuje Vasilieva, možno využiť isté kategoriálne príznaky, ktorými sa realizuje zaradenie konkrétnych elementov do vymedzených tried, a príznaky individuálne, ktorými sa rozlišujú príznaky v rámci triedy. Z hľadiska obsahu termínové elementy označujú genetické vzťahy (pôvod z gréčtiny — pôvod z latinčiny), stupeň archaickosti (archaizmus — inovácia), typ morfémy (koreň — afix), ďalej štruktúrne elementy (stredový — nestredový, začiatkový — koncový) a napokon sémantické vlastnosti (kvantita — kvalita, monodeiktickosť — polydeiktickosť, jazyková príznakovosť — nepríznakovosť a vecná príznakovosť — nepríznakovosť). Príznaky sa chápu binárne ako prítomnosť alebo neprítomnosť istej vlastnosti.

Ukazuje sa, že z genetického hľadiska v jazykovednej terminológii prevládajú elementy prevzaté z gréčtiny, v ktorých ešte vidieť priamu súvislosť s pôvodným významom slova *(gram, lex, homo, onym)*. Zo štruktúrneho hľadiska možno konštatovať istú alotypiu, vzťah jedného elementu k rozdielnym štruktúrnym typom. Iba menšia časť elementov patrí alebo k iniciálovým *(hyper, de, tauto)* alebo koncovým *(éma, ika, oid)*. Pritom niektoré — tzv. polylokálne — sa môžu vyskytovať v obidvoch pozíciách *(verb, graf, morf, fón)*.

Pozoruhodné sú výsledky zovšeobecňujúcej analýzy spájateľnosti jednotlivých termínových elementov na základe ich štruktúrnych i genetických príznakov. Autorka konštatuje implikačný rad, ktorý má takúto podobu:

+LP/+VP → {[(gréc. → koreň) → archaizmus] → začiatok}

Slovami: ak je termínový element príznakový jazykovo alebo vecne, potom je to koreň gréckeho pôvodu a tento útvar je zároveň sémantický archaizmus; ďalší dôsledok je, že stojí na začiatku slova. Pritom príznaky *gréc.* a *koreň* sú vo vzájomnej implikácii, čiže sú vo vzťahu korelácie. Príznaky *archaizmus* a *kvalita* sú v absolútnej implikácii

(ak kvalita, potom archaizmus, resp. ak inovácia, potom kvalita) a tvoria vzťah kontrarelácie.

Interpretácia týchto vzťahov, ako ukazuje Vasilieva (1983a), je dosť jednoduchá: V tom, že jazykovo i vecne príznakové sú korene, odráža sa poznávacia podstata koreňového elementu, ktorý bol základnou zložkou pri terminologickej nominácii (napr. korene *lex, glos, ftong*). Prefixy predstavujúce také zovšeobecnenie, ktoré nie je viazané vecne, preberajú sa ako už terminologizované univerzálne komponenty majúce modifikovať terminologický význam koreňa. Spojením príznaku *sémantický archaizmus* s príznakom *grécky pôvod* sa poukazuje na špecifickosť mechanizmu uplatňovaného pri tvorení jazykovedných termínov: termínový element sa vyníma z kedysi prevzatého gréckeho slova a mení sa na opornú zložku modelu. Vidieť to na rade *gr. hé diálektos → dialekt → model „element + lekt" (idiolekt, sociolekt).*

Termínové elementy gréckeho a latinského pôvodu sa tak v súčasnej lingvistickej terminológii dostávajú do syntagmatických a paradigmatických vzťahov, pričom niektoré môžu fungovať ako prvky paradigmatiky i prvky syntagmatiky. Vidieť to z tejto schémy:

$$\left\{\begin{array}{l}\text{dia}\\\text{etno}\\\text{socio}\end{array}\right\} + \text{lekt} \qquad\qquad \text{dia} + \left\{\begin{array}{l}\text{lekt}\\\text{fón}\\\text{chrónia}\end{array}\right\}$$

Treba súhlasiť s autorkinmi závermi, že výskum grécko-latinských termínových elementov v lingvistike, ale aj v iných vedných odboroch, môže prispieť jednak k lepšiemu poznaniu terminológie jednotlivých vedných odborov, ale že z neho možno vyvodzovať dôsledky aj pre postavenie náuky o terminológii v novom vednom odbore, v náuke o vede (scientológii).

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

VASILIEVA, N. V.: Greko-latinskije elementy v lingvističeskoj terminologii. Avtoreferat kand. dissertacii. Institut jazykoznanija AN SSSR. Moskva 1983. 24 s. (1983a)

VASILIEVA, N. V.: K semantičeskomu i funkcionalnomu opisaniju greko-latinskich terminoelementov v lingvističeskoj terminologii. Voprosy jazykoznanija, 1983, č. 3, s. 71—79. (1983b)

O názvoslovných technických normách všeobecne a osobitne v doprave

ALEXANDER PETROVSKÝ

Technické normy sú právne normy osobitného druhu (sui generis) s technickým obsahom, vydané príslušným normalizačným orgánom v osobitne upravenom konaní zakotvenom v zákone o technickej normalizácii (č. 96/1964 Zb.) a v jeho vykonávacej vyhláške (č. 97/1964 Zb.). Sú výsledkom technickej normalizácie, t. j. tvorivej činnosti, ktorou sa pre opakujúce sa technické úlohy zisťuje, ustanovuje a uplatňuje najvýhodnejšie riešenie z hľadiska hospodárnosti, akosti a bezpečnosti.

Organizačným a riadiacim centrom normalizačnej činnosti a hlavným vydavateľom technických noriem je *Úrad pre normalizáciu a meranie* a jeho publikačným orgánom je *Vestník Úradu pre normalizáciu a meranie*. Vyhláškami vo vestníku sa zavádzajú nové, menia, dopĺňajú, opravujú a zrušujú platné štátne a odborové technické normy.[1]

Podľa stupňov rozdeľujeme technické normy na štátne, odborové a podnikové. Stupeň technickej normy sa určuje podľa dôležitosti predmetu, ktorý upravuje, prípadne podľa okruhu používateľov normy.

Štátne technické normy (skratka *ČSN*) upravujú predpisy o výrobkoch, činnostiach a všeobecných veciach, ktoré majú osobitnú dôležitosť pre národné hospodárstvo, alebo o výrobkoch, ktoré sa vyrábajú či používajú vo viacerých odboroch; platia pre celý štát a schvaľuje ich *Úrad pre normalizáciu a meranie*.

Odborové technické normy (skratka *ON*) upravujú predpisy o výrobkoch, činnostiach alebo všeobecných technických veciach určeného odboru, ktoré by nebolo účelné upraviť štátnymi normami a ktoré nemožno upraviť podnikovými normami; schvaľujú ich príslušné ústredné orgány alebo ich podriadené organizácie, ktoré boli poverené riadením technickej normalizácie v určených odboroch.

Podnikové technické normy (skratka *PN*) upravujú predpisy o výrobkoch, ktoré sa vyrábajú a používajú v rámci podniku, príp. výrobnej hospodárskej jednotky, o činnostiach alebo všeobecných veciach týkajúcich sa podniku, príp. výrobnej hospodárskej jednotky, alebo

[1] Porov. BAUDYŠ, M. — BAUMRUK, V. — BATUNOVÁ, E. — ŽMOLÍK, A.: Předpisy a metodické pomůcky pro technickou normalizaci. Praha, Vydavatelství Úřadu pro normalizaci a měření 1972. 338 s.

o výrobkoch, ktoré sa vyrábajú pre obmedzený okruh používateľov; schvaľujú ich príslušné organizácie.

Medzi technickými normami jednotlivých stupňov je pomer hierarchickej nadradenosti a podradenosti. Technická norma nižšieho stupňa nesmie odporovať technickej norme vyššieho stupňa.

Výraznú skupinu technických noriem tvoria *názvoslovné technické normy* (ďalej len *názvoslovné normy*), pretože kogentne (záväzne) ustanovujú normalizované české a slovenské názvoslovie určitého odboru, resp. odvetvia národného hospodárstva. Do konca roku 1983 bolo vydaných 527 názvoslovných noriem (z toho 354 štátnych a 173 odborových), ktoré reprezentujú bezmála 200 000 normalizovaných názvov.[2]

Dopravné názvoslovné normy, t. j. názvoslovné normy platné pre jeden alebo viac odborov či druhov dopravy, prípadne pre celé odvetvie dopravy, participujú v tomto počte 77 normami.[3]

Okrem dopravných názvov obsiahnutých v dopravných názvoslovných normách celý rad normalizovaných dopravných názvov obsahujú technické normy zamerané na úpravu názvoslovia iného ako dopravného odvetvia alebo odboru. Napr. v štátnych názvoslovných normách ČSN 77 0000 až ČSN 77 0004 a ČSN 77 0006 kodifikujúcich názvoslovie obalovej techniky je veľa odborných názvov týkajúcich sa prepravných obalov, alebo v štátnej norme ČSN 14 0110 *Názvoslovie chladiacej techniky* sú ustanovené názvy dopravných a prepravných pro-

[2] Porov. POŠTOLKOVÁ, B. — ROUDNÝ, M. — TEJNOR, A.: O české terminologii. Praha, Academia 1983. 119 s.

[3] Podľa odborov, resp. druhov dopravy môžeme dopravné názvoslovné normy rozdeliť do týchto skupín: a/ spoločné dopravné názvoslovné normy (ČSN 16 0100, 26 0002, 40 1400, 49 0006, 50 5665, 73 6200, ON 01 8500, 26 7006), b/ názvoslovné normy železničnej dopravy (ČSN 28 2100, 28 0004, 28 4000, 34 5145, 34 5165, ON 01 8510, 01 8511, 28 0001, 28 0003, 28 0006, 280007, 28 0122, 73 6306), c/ názvoslovné normy cestnej dopravy (ČSN 26 8801, 30 0024, 30 0025, 30 0026, 30 0027, 30 0031, 30 0033, 30 0034, 30 2301, 30 9001, 30 9002, 30 9003, 30 9004, 30 9005, 30 9006, 30 9007, 30 9008, 30 9009, 63 1001, 73 6100, 73 8000, 83 4421, ON 01 8521, 30 0402, ONA 30 0011, 30 0032), d/ názvoslovné normy vodnej dopravy (ČSN 32 0000, 73 6514, ON 32 0001, 32 0002, 32 0004, 32 0006, 32 4500, 32 4551, 73 6512), e/ názvoslovné normy leteckej dopravy (ČSN 31 0001, 31 0201), f/ názvoslovné normy mestskej dopravy (ON 01 8551, 01 8552), g/ názvoslovné normy lanovkovej dopravy (ČSN 27 3002, ON 27 0002), h/ názvoslovné normy kontejnerovej dopravy (ČSN 29 0007), ch/ názvoslovné normy paletovej dopravy (ČSN 26 9006), i/ názvoslovné normy dopravníkovej dopravy (ČSN 26 0001, 26 3005, 26 4301, ON 26 3006, 26 4006, 26 5003, 26 6006, 27 3602), j/ názvoslovné normy výťahovej dopravy (ČSN 27 4000), k/ názvoslovné normy pneumatickej dopravy (ČSN 12 0000), l/ názvoslovné normy žeriavovej dopravy (ČSN 27 0000, ON 27 0007), m/ názvoslovné normy poštovej dopravy (ON 01 0141).

striedkov, ktoré sa používajú v chladenej preprave. Okrem toho aj do iných ako názvoslovných noriem, tzv. noriem činnosti (predpisových) a predmetových zaraďujú sa dopravné názvy v osobitnej časti nazvanej *Názvoslovie,* ak treba jednoznačne vysvetliť niektoré pojmy použité v norme, aby nedošlo k rozporu, nejasnému alebo chybnému výkladu normy. Napr. v štátnej norme ČSN 27 4805 *Pohyblivé schody a chodníky. Projektovanie a konštruovanie* je uvedených 22 dopravných termínov z oblasti pohyblivých schodov a chodníkov.

Možno konštatovať, že počet normalizovaných dopravných názvov obsiahnutých v 77 dopravných názvoslovných normách a v ostatných technických normách presahuje počet 16 000. Tento fond normalizovaných dopravných názvov je výsledkom normalizačného úsilia, ktoré sa rozvinulo až po oslobodení.

Dopravné názvoslovie do roku 1945 vznikalo u nás živelne. Nedbalo sa na zdôvodnenie a odbornú správnosť názvov, na vytvorenie terminologického systému; nevznikali klasifikácie a koordinácie pojmov. Mnohoznačnosť a široká synonymita názvov, slangové slová, popletené cudzie názvy atď., to všetko sťažovalo vzájomné dorozumievanie v dopravnej praxi, výučbu na dopravných školách, štúdium dopravnej literatúry i vlastnú vedeckú prácu. Ustavičný rozvoj dopravnej techniky, technológie a ekonomiky, búrlivý vývoj dopravných a prepravných prostriedkov a dopravných zariadení, progresívne systémy organizácie dopravy vyvolávali potrebu nových názvov, pretože jazyk ako nástroj myslenia a dorozumievania priamo odráža zmeny vo výrobe a vo vedeckom bádaní.

Hoci v minulosti v Čechách a na Slovensku jednotlivci aj organizácie vyvíjali snahu o tvorbu a ustaľovanie dopravného názvoslovia,[4] ku skutočnej a organizovanej normalizácii dopravného názvoslovia dochádza až po oslobodení. S nástupom socialistickej spoločenskej sústavy a s intenzívnym rozvojom vedy a techniky vynárala sa i nevyhnutná potreba racionálnej starostlivosti o terminológiu a odborné názvoslovie dostalo aj normatívny charakter v podobe technických noriem.

Dopravné názvoslovné normy, ktorých počet dosiahne do konca roka číslo 80, by mali byť zárukou, aby sa už nepoužívali individualis-

[4] Porov. PETROVSKÝ, A.: Snahy o normalizáciu českého železničného názvoslovia v minulosti a súčasnosti. Československý terminologický časopis, 5, 1962, s. 306—315; PETROVSKÝ, A.: Vývin a stav normalizácie slovenského železničného názvoslovia. Slovenské odborné názvoslovie, 9, 1959, s. 257—267; PETROVSKÝ, A.: Teoretické základy normalizácie dopravného názvoslovia. Bratislava, ALFA 1972, 127 s.

ticky tvorené názvy v diplomových, dizertačných, habilitačných prácach, učebných textoch (skriptách i učebniciach) ani v iných periodických i neperiodických dopravných publikáciách. Autori a redaktori odborných textov by teda nemali porušovať terminologickú disciplínu používaním iných ako normalizovaných dopravných názvov.[5] Napríklad v dennej tlači sa ešte používa podoba *kontajner,* hoci v štátnej norme ČSN 26 9007 *Kontejnerizácia* i odborovej norme ON 01 8500 *Základné názvoslovie v doprave* sa uvádza podoba *kontejner.* Aj podoba *kontejnerový terminál* sa tou istou štátnou normou nahradila podobou *kontejnerové prekladisko.* Hoci *chod vlaku (po hrote, proti hrotu, podľa rozhľadu, na povolenku, po nesprávnej koľaji)* bol už v roku 1968 odborovou normou OPZ 01 8510 nahradený názvom *jazda vlaku,* napriek tomu niektorí autori odborných textov to nechcú vziať na vedomie. Často sa zamieňajú termíny *doprava — preprava, dopravca — prepravca; dopravný prostriedok — prepravný prostriedok.* Normalizovaný termín *vozeň* (bez prívlastku *železničný*) sa v odbornej reči často nahrádza výrazmi *železničný vozeň, vagón,* ba dokonca *železničný vagón* atď.

Ako porušenie terminologickej disciplíny nemožno však kvalifikovať prípady, keď autori, resp. redaktori odborných textov nepoužívajú normalizované názvy, pretože sú zrejme chybné. Napr. odborová norma ON 73 6306 *Názvoslovie železničného spodku a zvršku* namiesto termínu *preborenie koľaje* (čes. *zborcení koleje)* má výraz *puknutie koľaje!?;* namiesto *zameriavací kríž* má *zámerný kríž;* namiesto *zádržná opierka, opornicová opierka, jazyková opierka* má *zádržná oporka, opornicová operka, jazyková oporka;* namiesto *kašovitosť zeminy* (čes. *rozbřídavost zeminy)* má *rozmočiteľnosť zeminy;* namiesto *zvážny pahorok* má *zvažný pahrbok* atď.; o tlačových chybách, ktorých je v norme neúrekom, sa ani nezmieňujem.

Ak požadujeme terminologickú disciplínu od autorov a redaktorov odborných textov, tým viac ju musíme žiadať od spracovateľov a schvaľovateľov technických noriem, ktoré sa po publikovaní vo Vestníku Úradu pre normalizáciu a meranie stávajú kogentnými právnymi a názvoslovnými normami. Vydavateľstvo Úradu pre normalizáciu a meranie by malo dôkladnými korektúrami zabezpečiť, aby tlačiarne neprodukovali normy s chybnými slovenskými názvami.

Odborná komunikácia v oblasti dopravy si vyžaduje vysokú disciplínu pri tvorení a používaní normalizovaných názvov. Bez terminologickej disciplíny na strane spracúvateľov i používateľov technických

[5] Porov. MASÁR, I.: O disciplíne v terminológii. Nedeľná Pravda 25. 3. 1983, s. 6.

noriem (najmä názvoslovných) vznikajú zbytočné nepríjemné komplikácie (informačné straty, nedorozumenia a pod.).

Togliattiho 42, Bratislava

Údaje proti dátam

IRENA STEHLÍKOVÁ

Z článku *O disciplíne v terminológii,* ktorý vyšiel v jazykovej rubrike Nedeľnej Pravdy, sme sa dozvedeli, že z dvojice termínov *dáta — údaje* je domáci termín vhodnejší, a to jednak preto, že tento termín je komunikatívne výhodnejší, lebo má aj singulár, a jednak preto, že vo viacslovných pomenovaniach nemá nevýrazné jednoslabičné genitívy *báz dát* ako termín *dáta.* V závere článku sa konštatuje, že terminologickú disciplínu treba v podobných prípadoch prejaviť preferovaním komunikatívne výhodnejšieho termínu. Uvedený článok však na druhej strane zdôrazňuje, že treba rešpektovať výsledky práce terminologických komisií a normalizačných inštitúcií.

Najväčšou terminologickou autoritou v oblasti výpočtovej techniky je nepochybne štátna názvoslovná norma *ČSN 36 9001 Názvosloví číslicových a analogových počítačů,* ktorá platí od r. 1975, a termínom číslo jeden je v tejto norme práve termín *data; údaje* (v češtine) a *dáta; údaje* (v slovenčine), pričom platí, že ak je v češtine, resp. v slovenčine uvedených viac názvov, ich poradie určuje zároveň aj prioritu pri používaní.

Toľko o termíne *dáta* hovorí normalizačná inštitúcia. A čo hovoria terminologické slovníky? Najstarší slovník z tejto oblasti, anglicko-slovenský a slovensko-anglický terminologický slovník *Počítače a spracovanie dát,* vydaný vo Výskumnom výpočtovom stredisku Bratislava r. 1971, obsahuje z celkového počtu 12 000 hesiel 320 pomenovaní s termínom *dáta* (napríklad *zber dát, pole dát, štruktúra bázy dát, adresa bloku dát, ovládací pult kanálu dát, indikátor kontroly dát, riadenie prevodu dát, diaľkový prenos dát, kontrolný blok súboru dát, adaptér zariadenia na prenos dát)* a iba štyri pomenovania s termínom *údaje.* Výskumné výpočtové stredisko (od 1. 1. 1984 Výskumný ústav sociálno-ekonomických informácií a automatizácie v riadení) vydáva aj *Terminologické listy* so základnými termínmi zo špeciálnych oblastí výskumného zamerania strediska, napríklad z oblasti informačných systémov, operačných systémov, banky dát, organizácie dát, počítačových sietí, prenosu dát, systémového riadenia, počítačovej grafiky, klasifikačných systémov, systémov riadenia, teórie algoritmov,

teórie indexov. V tejto terminologickej pomôcke sa odporúčajú pomenovania s termínom *dáta: banka dát, báza dát, štruktúra dát, sieťová štruktúra dát, stromová štruktúra dát, štruktúra uloženia dát, indexová štruktúra uloženia dát, centrálna báza dát, súbor dát, interný súbor dát, historický súbor dát, utajenie dát.* Pri konzultáciách členov terminologickej komisie s pracovníkmi Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV neboli námietky proti termínu *dáta.*

V terminologickej prílohe k časopisu *Vedecké riadenie,* ktorý vydáva Inštitút riadenia v Bratislave, sa z dvojice termínov *dáta — údaje* používa iba termín *dáta.*

Keď si prezrieme české slovníky z tejto oblasti, anglicko-český *Slovník výpočetní techniky* a jeho česko-anglickú verziu (Interpress Praha, 1979) alebo rusko-český a česko-ruský *Slovník výpočetní techniky* (Interpress Praha, 1981), zistíme, že ako ekvivalenty termínov *data, dannyje* sú tu české termíny *data, údaje,* pričom napríklad pri anglickom hesle *data* môžeme narátať 371 českých pomenovaní s termínom *data (délka bloku dat, přepínač kanálu dat, příkaz definování dat, vývojový diagram toku dat, vyhledávání dat, systém přenosu dat)* a iba dve pomenovania s termínom *údaje,* a aj tie sa vyskytujú iba popri termíne *data.*

Najväčší producent odborných slovníkov, vydavateľstvo Alfa v Bratislave, svoj postoj k dvojici termínov *dáta — údaje* menil takto: V anglicko-nemecko-francúzsko-rusko-slovenskom technickom prekladovom slovníku *Kybernetika* (1974) figuruje iba termín *dáta (výstupné dáta, zber dát, spracovanie dát, prenos dát, štruktúra dát).* V ďalšom slovníku tejto série, v päťjazyčnom prekladovom slovníku *Automatizovaný zber dát a programovanie* (1976) sa vedľa termínu *dáta,* ktorý navrhla trojica autorov slovenských hesiel, vyskytuje v zátvorke aj termín *údaje: prístup k dátam (údajom), systém zberu dát (údajov), pole dát (údajov), kanál dát (údajov), prevod dát (údajov), popis poľa dát (údajov), grafické zobrazenie dát (údajov), rýchlosť spracovania dát (údajov), decentralizované spracovanie dát (údajov).* Do tretieho slovníka tejto série, do anglicko-nemecko-francúzsko-rusko-slovenského prekladového slovníka *Spracovanie informácií* (1979), tá istá trojica autorov slovenských termínov navrhla rovnako ako v predchádzajúcom slovníku termín *dáta.* Po zásahu redakcie heslá s termínom *dáta* vyzerali takto: *logika diaľkového spracovania údajov (dát), prvok zoznamu údajov (dát), program utajovania údajov (dát), zbernica prenosu údajov (dát), blok diaľkového spracovania údajov (dát).*

Vydavateľská prax sa však nezastavila ani pri postoji, ktorý zaujala v poslednom uvedenom prekladovom slovníku. V súčasnosti sa z rukopisov určených na publikáciu vo vydavateľstve Alfa všetky *dáta* nahrádzajú *údajmi,* čo, pravda, stojí vydavateľstvo veľa času a energie.

Vráťme sa ešte k tvrdeniu v článku z Nedeľnej Pravdy, že termín *údaje* je komunikatívne výhodnejší, lebo má aj singulár, ktorý je v praxi často potrebný. To, že často potrebný nie je, dosvedčuje sama norma *ČSN 36 9001*, kde termínu *údaj* nieto, ale aj slovník *Počítače a spracovanie dát* (vydaný vo Výskumnom výpočtovom stredisku Bratislava), kde vedľa súboru 326 pomenovaní s termínom *dáta* je termín *údaj* potrebný dvakrát. V *Terminologických listoch* sa termín *údaj* v singulári nevyskytuje. V päťjazyčnom prekladovom slovníku *Automatizovaný zber dát* (Alfa 1976) bol termín *dáta* použitý 522 ráz, pričom singulár nebol potrebný ani raz. Napokon ani v ostatných jazykoch nemá termín *dáta* singulár: angl. *data*, rusky *dannyje*, franc. *données*, nem. *Daten*.

Ako ďalšia výhrada proti termínu *dáta* sa uvádzajú nevýrazné jednoslabičné genitívy ***báz dát***. Táto výhrada je zanedbateľná, ak zistíme, že v prekladových slovníkoch (*Počítače a spracovanie dát, Automatizovaný zber dát a programovanie, Slovník výpočetní techniky*) sa spojenie *báz dát* ako súčasť viacslovných pomenovaní vôbec nevyskytuje. Našli sme ho iba v *Terminologických listoch č. 1* (Výskumné výpočtové stredisko 1976), a to spolu štyri razy: *systém báz dát, systém riadenia báz dát, lineárny systém riadenia báz dát, hierarchický systém riadenia báz dát*.

Na druhej strane termín *dáta* je viac podobný ekvivalentom vo svetových jazykoch (*data, dannyje, données, Daten*) a je úspornejší (genitívny tvar *dát*, v ktorom sa zväčša vyskytuje, je o dve slabiky kratší ako genitívny tvar *údajov*), čo sa oceňuje najmä pri dlhších viacslovných pomenovaniach (napr. *štítkovo orientovaný systém spracovania dát, logika diaľkového prenosu dát*).

Termín *dáta* predpisuje štátna názvoslovná norma, používajú ho všetky odborné slovníky a publikácie na Slovensku aj v Čechách. Nie sú proti nemu výhrady z hľadiska kodifikácie súčasnej spisovnej slovenčiny. Je prinajmenšom rovnocenný termínu *údaje* a nieto dôvodov vyčiarkovať ho v rukopisoch vydavateľstva Alfa.

Výskumný ústav sociálno-ekonomických informácií a automatizácie v riadení
Dúbravská 3, Bratislava

Ks

Z názvoslovia príležitostných výslužiek, darov a odmien

JOZEF R. NIŽNANSKÝ

V spoločenskom a hospodárskom živote nášho obyvateľstva sa aj dnes vyskytujú významnejšie alebo tradičné príležitosti spojené so zvykom obdarovať príbuzných, priateľov a účastníkov nejakej akcie alebo práce časťou z dosiahnutých výsledkov — z úrody, zo zhromaždených potravín, nachystaných jedál, zo získanej tržby, prípadne sa odmeniť alebo odvďačiť za dobrú službu, pozornosť a podobne.

Za obdarovacie príležitosti možno pokladať oberačku hrozna a ovocia, medobranie, zakáľačku, svadbu, krstiny, hody, šibačku či oblievačku, odovzdanie odkazu alebo poslaných vecí, nájdenie strateného predmetu, kúpu-predaj s dozvukmi, jarmoky, púte, vinšovačky, koledovačky a iné vhodné okolnosti.

1. Najrozšírenejšími pomenovaniami naturálnych podarúnkov sú pôvodné všeobecné názvy *výsluha, výslužka, podarúnok,* v juhostredoslovenských nárečiach aj *pošajdes.*[1] Všeobecnejšie i aktualizované názvy obdarovaní sú zvyčajne motivované pomenovaním príležitosti alebo akcie a s nimi súvisiacimi reáliami, prípadne sa uplatňuje metafora, slovo s preneseným významom. Materiály kartoték *Slovníka slovenských nárečí* a údaje získané dotazníkmi *Ľudové jedlá, Príprava jedál a ich konzumovanie* (dialektologické oddelenie JÚĽŠ SAV) dosť preukazne dokladajú názvoslovie podarúnkov na našom jazykovom území.

1.1. Naturálne podarúnky z oberačky hrozna a ovocia sa zvyčajne zahŕňajú pod názov *výslužka,* ktorá sa vo vinohradníckych krajoch vyjadruje i aktualizovaným synonymom *oberačka,* predložkovými výrazmi (výslužka) *z oberačky, na koštovanie, na koštovku* a pod. Z úrody iného ovocia sa dostávajú podarúnky aj pod názvom *oberačkové* (jstrsl. *oberačkovuo, oberaškovia),* miestami *oldomáš* atď.

Na všeobecnejšie pomenovanie tohto obdarovania sa ponúkajú výrazy *oberačka, [výslužka] z oberačky, oberačkové.*

1.2. Včelári sa z podrezu, podrezovania, vyberania medu — z medobrania zavďačovali nevčelárom susedom (ktorých neraz doštípali ich včely a bolo to teda zároveň aj *bolestné),* priateľom, chorým atď. konvenčným množstvom medu, prípadne aj kúskom mladého, panenského

[1] So zreteľom na zameranie nášho časopisu mnohé názvy uvádzame v pospisovnenej grafickej podobe a tie, ktoré majú typicky nárečovú formu, uvádzame v zjednodušenej prepísanej podobe.

plástu, súša, čo sa vari na celom Slovensku opäť označuje slovom *výsluha, výslužka,* príp. i *zásluha* (Čelovce). Roztrúsene sa vyskytujú odvodeniny zo substantívneho základu *dar: darúnok,* zriedkavo zloženina *miadodarunek* (V. Šariš), deverbatívum *darovanie,* predponové slová *podarúnok, obdarenie* i viacslovné aktualizované pomenovanie *obdarenia na Vianoce* (Jabloňovce), ustálené spojenie so zhodným prívlastkom *kračunski med* (Trhovište) a akiste aj iné. Vo východoslovenských nárečiach sa stretáme aj s výrazmi všeobecnejšieho významu ako *ucta* (Drienov), *udzečic še (medom* — Budkovce). Podobne širší obsah majú predložkové konštrukcie *na ochutnanie, na okoštovanie, na koštovku* popri základnom tvare *koštovka.*

Vo včelárskej terminológii treba však rátať s vplyvom odbornej literatúry a rozvitého spolkárskeho úzu.

1.3. K vítaným darom patrí výslužka zo zakáľačky, prezentovaná čerstvým mäsom a typickými zakáľačkovými výrobkami, prípadne obarom. Táto pozornosť príbuzným a známym i ako splácanie dlhu tohto druhu sa okrem najrozšírenejšieho podarúnkového názvu *výsluha, výslužka* (záhor. i *visuška, vinsuška)* označovala často podľa pomenovania samej akcie — *zabíjačka* (zsl., jstrsl.), *zo zabíjačky* a adjektívnymi podobami ako *zabíjacie, zabíjačkové.*

Názvy zakáľačkovej večere, hostiny (Nižnanský, 1983, s. 346) motivovali pomenovania výslužky v prípadoch *karmina* (Záhorie), *zajtaňec* (Liptov), *zautanc, zaptaňec, zahltaňec* (zvolenské nárečia). Označenie podarovaného zakáľačkového produktu sa uplatňuje v liptovských a zvolenských názvoch výslužky *chrbtovina, kotlovina, obar, obarke* (Podkonice), podobne *mladina* (Nesluša), v prevzatých slovách *bauštik* (Čelovce) a *paušťik* (Prochot). Všeobecnejší význam majú pomenovania *výplacka* (Ľuboreč), *koštovník* (Kamenica n. Hronom) a tradičný výraz *pošajdes* v juhostredoslovenských dialektoch. Jednotlivo sa vyskytuje napr. označenie *magarové* (Myjava) a honosný názov *kráľovina* (Brusno).

Ako výstižné spisovné termíny na označenie zakáľačkovej výslužky sa ukazujú *zakáľačka, (výslužka) zo zakáľačky,* príp. *zakáľačkové.*

1.4. Na výslužku žičlivé bývali niekde svadby. Miestami na svadbu nepozývali, no kto chcel prísť, poslal vopred pomoc *(zapomoha* — Šariš). Zvyčajne však družbovia, rozliční zváči pozývali príbuzných atď. a pozvaní niekoľko dní alebo večer pred svadbou priniesli alebo poslali do svadobného domu všeobecnú výpomoc či produkty na pečenie. Koláče a tradičné dary prinesené na svadbu sa označovali termínmi *radostník, svadobné, pocta, úcta, česť, dar, dary, darúnok, podarúnok* i výrazom *pošajdes.*

Svadobní hostia si zo svadby odnášali *výsluhu, výslužku, svadobnú výslužku,* ktorá sa posielala aj neprítomným a dávala pomáhajúcim.

Známe sú aj predložkové konštrukcie elipsového pôvodu ako *zo svadby, z veselia,* spodstatnené adjektíva *svadobné, svadbové,* miestami dvojslovné ustálené spojenie *svadobné šťastie* (Stráňavy), ba v tejto funkcii sám základný tvar *svadzba* (V. Rovné) a odvodenina *svadzbina* (Východná).

Výrazom *veselie* sú motivované podarúnkové názvy *veseliarske* a *veselianske.* S krstinovým názvoslovím korešponduje výraz *radostník* (severozápad. územie).

Z pomenovaní všeobecnejšieho významu sa opäť vyskytuje slovo *posáďeš, pošádes, pošajdes* (Pohronie, Hont, Novohrad, Gemer), ktoré sa podľa Š. Ondruša pôvodne používalo práve na svadobnú výsluhu, lebo malo tú istú prvotnú významovú motiváciu, ako má slovo *sobáš* (1976, s. 267). Do tejto skupiny označenia výslužky patria aj slová *dar* na Orave, východoslovenské *podarunok, ucta, počľivojsc.*

Cestou na sobáš alebo zo sobáša miestami svadobníci rozdávali alebo prizerajúcim sa divákom, najmä deťom, hádzali *koláčovú výslužku* (Myjava, Šariš), *výchytok* (Liptov), inde hádzali *mrváne* či špeciálny *mrváň so zapečeným motúzom, húžvou* (okolie Trnavy, Hlohovca) a iné koláče.

Všetky druhy svadobných podarúnkov zo svadobného domu mohli by v spisovnom úze reprezentovať termíny *[svadobná] výslužka, [výslužka] zo svadby, svadobné.*

1.5. Aj pri krstinách (i *krštenie, krštienky, krštítky* — Rača, *krštienka, krštená starosť* — Čelovce, *radostník, bolestník* — V. Záluže) bola príležitosť na vrátenie darov výslužkou.

Predkrstinový symbolický darček — zvyčajne fľaška pálenky —, ktorým sa pozývalo za kmotrovcov, menoval sa *radostník, zápytka, kmotorská (kmotrovská, kmotrovské, kmotrovo), kmotrovica, kumovská, pupkovské,* žart. *nacikanuo* (Prievidza) atď.

Príbuzné a priateľky prinášali rodičke *(kútnica, posteľkyňa, pôložnica, šestonedieľka,* zempl. *boľesna mac; boľesni ocec* si „bolesti" utišoval pálenkou *boľesňikom* a pod.) tradičné jedlá a nápoje s aktualizovanými aj všeobecnejšími hromadnými názvami, označujúcimi zavše i návštevu, i dary. Vari na celom Slovensku je to *radostník,* miestami aj ako synonymum *bolestník* (Gemer), *bolestné* (Turiec, Liptov), *kútové* (Považie), *[dary] do kúta* (Záhorie, okolie Trnavy), *[dary] do postele* (okolie B. Bystrice), *pupkové* (szsl.), *pupkoviny* a *pocta* (Turiec), *opáčka* (stred. Považie, shloh. nárečia), *opáčky* (Myjava), *pripáčke* (Novohrad), *kôš, položnicovo darunky* (Klenov), *narodovo* (Torysa), *vokmotry* (Gemer) a pod. Výslužka z tejto návštevy sa menovala napr. *kútové, [výslužka] z opáčky,* a najmä *radostník.*

1.5.1. Zo všetkých poprinášaných a nachystaných jedál i nápojov na krstiny dostali hostia najmä *koláčovú výsluhu, výslužku, výslužku*

z krstín, výslužku alebo *podarúnok z krštenia, darúnok* alebo *výslužku z radostníka, podarúnok z krstín, krštenkové, bolestník, bolestné, [výslužku] z bolestného, radostník, pupkové, [výslužku] z pupkového* a opäť *pošádes, pošajdes.*

Tejto výslužke ako náležitý názov vyhovujú najmä výrazy *radostník, z radostníka, [výslužka] z krstín.*

1.6. Na výročný sviatok miestneho kostola boli hody (i *odpust, púť, hostina, posviacka* — Novohrad, *kermeš* — Spiš, Šariš), z ktorých sa hosťom dávala alebo neprítomným posielala výslužka nazvaná zvyčajne podľa pomenovania tejto výročnej príležitosti.

Na západnom území a v stredoslovenskom susedstve býva *hodové, hodovné, hodné* i *hodky* (Záhorie), *hôdence* (Prievidza), v Gemeri sa kde-tu uplatňuje *hodovia.* Z „odpustu" sa prinášala výslužka *odpust, z odpustu* i *odpustové* (sever. územie), *odpustné* (Lovinobaňa). Podľa ostatných názvov tejto príležitosti vznikli výrazy *z hostiny, hostinové, z kermeša.* K všeobecnejším pomenovaniam tejto pozornosti patrí opäť výslužka uplatňujúca sa vo viacslovnom *výslužka z hodov, výslužka z hostiny,* ďalej *podarúnok, podarúnok z odpustu, darúnok, počťivo|sc* (Trhovište).

Z hľadiska spisovného jazyka v tomto prípade vyhovujú termíny *hodové, odpustové* a pod.

1.7. Nárečové materiály sú skúpe na údaje o názvoch výslužky z pohostenia po pohrebe — z karu (i *kary* — Plechotice, *karmina* — jzsl., *pohrebovanie* — trenč. nárečia, *pohrebiny* — Spiš, *pohrebník* — Šariš, *pohrebné* — severozápad. územie, *pohrebná úcta, pohrebná starosť* — Čelovce, *pohrebná hostina, posmrtná hostina* — Prievidza, *boží obed* — Černová, *podušie* — Mojš; podľa východného rítu *umarščizna, kamašňa, komašňe* ap.). Ako pomenovanie karovej výslužky sa vyskytuje napr. výraz z *pohrebováňia* (Papradno), hoci možno rátať s tým, že *pohrební hostia, pohrebníci* (Lemešany), *karníci* (Turiec), *karovníci* (Gemer) a pod. zo vzdialenejších miest dostali čo-to na cestu. Kedysi sa totiž nevarilo, ani nepieklo v smrtnom dome, ale u niekoho blízkeho.

2. Predchádzajúce výslužky a podarúnky sú naturálneho a konzumného (jedlového) typu. Vyskytujú sa však pozornosti a obdarovania sčasti konzumného i pamiatkového a peňažného rázu, ktoré sprevádzajú podstatnú vlastnosť výslužky. Patria sem podarúnky z púte, jarmoka, šibačkové, vianočné a koledové odmeny, obdarovania — sladkosti, pochúťky a pod.

2.1. Na strednom a východnom Slovensku sa miestami prekrýva obsah a pomenovanie výročných hodov (púte) s pútnickou akciou, peším putovaním na známejšie okolité, krajové alebo celoúzemné miesta s náboženskou tradíciou. Pútnici prinášali domácim a známym

aj hmotné spomienkové darčeky, džbánky s vodou z pútnického prameňa, sladkosti a iné, nazývané *púťové* (i *púťovné, putové, pútne, pútnické, z pútu* atď.). Vo východosl. nárečiach sa v tomto prípade uplatňuje zväčša všeobecnejší výraz *podarúnok.*

2.2. Podobného typu je pozornosť prinesená z jarmoku, významnej spoločensko-hospodárskej udalosti v živote našich starších generácií. Jarmočníci (jarmočiari) prinášali domov z výkladných a dobytčích jarmokov konzumné aj pamiatkové darčeky, drobnosti, pred sviatkami aj náročnejšie veci (oblek, obuv a pod.), čo sa označovalo najmä slovami *jarmočné* (v jednotlivých nárečiach i *jarmečné, jarmočnuo, jarmačne* atď.), *jarmočiarske* a *(podarúnok) z jarmoku.*

2.3. Konzumného aj peňažného typu boli a pre deti doteraz sú odmeny pri tradičných zvykoslovných príležitostiach, ako je šibačka či oblievačka a vinšovačky rozmanitého druhu (sviatky, meniny, významnejšie narodeniny atď.).

2.3.1. Činnosť a prostriedok činnosti často motivujú pomenovania odmien za veľkonočný zvyk šibania *šibákom (korbáčom, kocarom* a pod.).

V oblasti *šibania (šľahania, korbáčovania* — západ. územie) menší *šibáči (šibačníci, korbačiari, šľahačkári),* ktorí šibali príbuzných (najmä v sukniach) alebo doradu pre zárobok, si vyšibali (vyšľahali), dostali maľované vajíčka, cukrové a čokoládové figúrky, sladkosti, ovocie i zopár korún, čo sa menovalo *šibačné, šibačkové, šibácke, šibné* (Papradno), *vyšibané* i *šibačka, šľahačka,* ba aj *šibak* (St. Bystrica) alebo sa označovalo odvodeninami *šibákové,* gemer. *šibašnia* a predložkovou konštrukciou *zo šibákov* (Mor. Lieskové) atď.

Na strednom a východnom Slovensku sa predovšetkým *kúpalo, polievalo, oblievalo* (to aj na západe), vsl. *oľivalo.* Kúpači si *vykúpali, vypolievali, vyoblievali* (vsl. *vioľivaľi)* rozličné tradované odmeny nazývané zasa podľa oblievačkového rituálu *kúpané, kúpačkové, kúpačka, za kúpačku* (spiš. *za kupaňe); polievané, polievačné; oblievačkové, oblievačné, oblievané, za oblievanie* (vsl. *oľivačkovo, oľivačka, z oľivački, za oľevaňe, za oľevačku, za oľevanki).*

Vyskutujú sa aj ináč motivované pomenovania ako *čistotnuo* (Sliače), asi už novšie *veľkonočnuo* (Lovinobaňa) a všeobecnejšie vsl. žartovné *zarobek,* inde *výmena, výmenka, výkupné* a opäť *výslužka.*

2.3.2. Miestami sa zachoval zvyk (slnovratnej) vianočnej šibačky s prútmi, ktoré na Vianoce roznášali gazdom pastieri. V Tekove napr. chodili nimi chlapci šibať a vyšibali si *šibačnuo.* V Blatnom pri Modre dostávali chlapci *šlahácké* za vyšľahanie dievčeniec šibákmi-kocarmi na sviatok Štefana.

2.4. V mnohých dedinách chodili deti na Vianoce spievať popod obloky ľudové vianočné piesne, koledy, za čo ich všade obdarovali.

Vyspievali si ovocie, koláče i nejaké peniažteky, čo sa označovalo napr. výrazmi *spevácke, za spievanie, vinšovné* a pod.

Kde bolo na Vianoce a Nový rok zvykom vinšovať, za *žičlivé vinšovanie, polazu* (Kolárovice), *polazenie, polazovanie, lazenie, lazikuvaňie,* vinšovníkom (polazovníkom) nadelili *vinšovné, vinšované, polazované,* ba i *posádeš* (Vígľaš).

2.4.1. Z predvianočného a z vianočného obdobia sú známe i novšie názvy obdarovania ako *mikuláš, mikulášske, kristindeľ, dostať od kristindľa, na kristindľa, kristindľové* (zvolen., hont. nárečia), *dostať ježiška, od ježiška, vianočné* a iné.

3. Isté dary a podarúnky majú ráz peňažných odmien, ktoré sa zavše spájajú s počastovaním. Ide tu o tzv. *tringelty,* v súčasnosti vyjadrované polokalkom *prepitné.* Ako mnohé prevzaté slová nadobúdajúce často v preberajúcom jazyku posunutý význam, ani lexéma *tringelt* nemusí nevyhnutne súvisieť s pitím či prepitím, jednoducho znamená peňažnú odmenu. Vyskytujú sa i synonymá, popri slove *odmena* napr. výraz *zásluha* (Hont) alebo rozšírené viacvýznamové slovo *oldomáš.*

3.1. V časoch chýrnych alebo skromnejších dobytčích (lichvacích) jarmokov i pri kúpe-predaji dobytka v dome chovateľa tradovali sa konvenčné peňažné odmeny členom rodiny (deťom len symbolicky) alebo sluhom chovateľa, prípadne pastierom za opatrovanie, pasenie predaného statku.

Pri koňoch okrem zjednanej ceny a dohody o platení oldomáša — počastovania vyplatil kupec synovi, sluhovi chovateľa *tringelt,* pomenovaný podľa typických znakov alebo postroja dobytka — na Považí a Ponitrí často *chvostové,* miestami *chvostné* i *od chvosta* (Sládečkovce), najmä na Záhorí *ocasné,* v Turci *kopytné,* na Považí aj *kopytové* (Dubnica n. Váhom, Radošina), inde zasa *kantárne* (Malženice), *uzdové* (Mestečko, Riečnica), na okolí Hlohovca vyskytovalo sa i synonymum *zubadlové* (Bednárik, 1942, s. 109), v myjavských a trenčianskych nárečiach *ohlávkové* (Ripka, 1981, s. 285), na okolí Modry *ohlavné* atď.

Názov odmeny za predaj rožného statku bol najčastejšie motivovaný typickým znakom — rohami — ako *rohové, rožkové* (Blatné), *rohovné (rohovňí* — Záhorie). Používal sa opäť výraz *chvostové* i *ocasné (tedi biuo, fčil sa poví tringélt* — Rača). Drobnejšie *rohové* kvaplo pri predaji kôz (Mestečko), za ovce *chvostové* a *paprčkové* (Novohrad). Vyskytovalo sa aj všeobecnejšie pomenovanie *výslužka* (Súľov) ako odmena za opateru statku.

Kupec ošípanej pridal zavše gazdinej či dcére alebo slúžke *chvostové, ocasné, paprčkové* (Tekov, Novohrad), *ušaté* (Mestečko), *kviko-*

vé (Riečnica; slovo je motivované typickým hlasovým prejavom) a pod.

3.1.1. Kúpu a predaj dobytka, vína a rozličných nehnuteľností sprostredkúvali obchodne založení *priekupníci, šikovníci, šikéri* (Vajnory), *naháňači, handlieri, saseri, cenzári (cézári* — Málinec), *liferanti (liferovali víno),* ktorí dostávali konvenčnú alebo zjednanú peňažnú odmenu nazvanú napr. *šikovné, šikovnícke, saserské, saseres* (Záhorie), *oročka* (Hor. Štitáre).

Na južnom strednom Slovensku sa pri takejto príležitosti používalo zasa slovo všeobecnejšieho významu *oldomáš* (Matejčík, 1975, s. 114).

3.2. Za žatevných prác sa na juhozápadnom území v niektorých gazdovstvách a na panstvách tradoval tringelt za „zviazanie" gazdu, žencovského gazdu, úradníka atď. Pri prvej návšteve poľa ich ženci zviazali pôvodne povrieslom za vinšovania bohatej úrody a hospodár sa vymenil peniazmi, prípadne aj džbánom vína, pálenkou. Táto odmena sa označovala starším výrazom *zvázané* i *prípovedné* (okolie Trnavy, Hlohovca). Podobne, ale už symbolicky, „pánskejšie" sa zväzovalo, *povä̀zovalo* perkom z kláskov a poľných kvetov, ktoré žnice priviazali patričným návštevníkom na rukáv. Peňažná odmena za tento úkon a sprievodný žičlivý vinš sa takisto volala *prípovedné, prípovedné na žatvu* alebo *za perko.* Miestami odmenu pri žatve či po žatve volali *vencové* (Prievidza a okolie).

3.3. Svojráznu tradovanú peňažnú odmenu — často spojenú s pohostením, neraz však i s ruvačkou — žiadavali miestni mládenci od ženícha, ktorý si po sobáši odvážal ženu do inej obce. Niekedy či miestami sa dohodli na odstupnom, odročnom, výkupnom už vo svadobnom dome, kam prišli *odŕžat* (Mokrý Háj), *pýtať za ružu* (okolie Modry, Trnavy), *pýtať odstupné* (Blatné), *odŕžaňí, oroču, oročku* (Radošina), na južnom Považí *otročné* i *otročié, otroči* (hlohov. nárečia) „vyslanci" miestnych mládencov — miestami tzv. *otročári* (Červeník; Ješko, 1942, s. 75). Vari najrozšírenejším názvom tohto odstupného poplatku bolo *výkupné* (Záhorie, Ponitrie, Novohrad atď.).

Ak sa mládenci pri návšteve svadobného domu nedohodli so ženíchom — niekde sa tento prvý stupeň požadovania výkupného nepraktizoval —, zastavili svadobníkov odvážajúcich nevestu na okraji obce, na moste krížom pretiahnutou reťazou, povrazom alebo im voľný priechod cez cestu znemožnili dlhým rebríkom, brvnom, vozom a pod., čo sa nazývalo *brána* (napr. Lešť), v Above *kapura.* S reťazovými aj drevenými zátarasmi sa stretáme na celom území. Mládenci — na západ. Záhorí *retazári* (Hlboké) — peniaze od ženícha — *reťazovuo* (Liptov) — zvyčajne prepili. V Novohrade odmenu volali aj *mýto* (Ľubореč). Detvania na tieto akcie prišli zavše ozbrojení karabínou, aby im neuniklo výkupné — *prievez.* Povrazovú prekážku chystávali svadobnej

družine už cestou na sobáš priam pred kostolom na okolí B. Bystrice (Jakub)[2] a žiadali *prievaznuo*. Všade však nešlo natoľko do tuhého, mládencom postačila ako odstupné pálenka.

3.4. Peňažné, prípadne zároveň i naturálne a počastovacie odmeny označujú všeobecne rozšírené pomenovania *bolestné, nálezné, odškodné, za cestu* a pod.

4. Ľudové podarúnkové názvoslovie je prevažne domáceho pôvodu a môže byť spoľahlivým východiskom aj pre spisovnú terminológiu tohto tematického okruhu, a to predovšetkým v tradovaných prejavoch dodnes aspoň sčasti aktuálneho zvykoslovia. Svadby, krstiny, šibačka či oblievačka, príležitosti vinšovania, pravdepodobne aj zakáľačky a oberačky sa ešte udržia a s nimi najmä materiálne zložky zvykov, ktoré treba pomenovať. Hodno a vari aj treba si všimnúť pomenovacie prostriedky ľudového zvykoslovia, lebo sa v nejednom prípade nie že nenarušila, lež zaktualizovala kontinuita nedávneho či dávnejšieho s prítomným, ako sme toho svedkami aj u iných kultúrnych národov.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

BEDNÁRIK, R.: Príspevok ku právnemu zvykosloviu. In: Národopisný sborník. 3. Red. R. Bednárik a J. Mjartan. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1942, s. 100—112.

JEŠKO, J.: Národopisný náčrt Verešváru n. V. In: Národopisný sborník. 3. Red. R. Bednárik a J. Mjartan. Turčiansky Sv. Martin, Matica slovenská 1942, s. 32—86, 6 — XXIV obr.

Ľudové jedlá. Dotazník na výskum nárečovej lexiky. Pripravil J. Nižnanský. JÚĽŠ SAV 1973. 398 bodov; XV, 323, 328, 332; XVI, 339—346. (Cyklostyl.)

MATEJČÍK, J.: Lexika Novohradu. Vecný slovník. Martin, Osveta 1975. 312 s. + 39 obr. + 17 máp.

NIŽNANSKÝ, J. R.: Aktuálnosť pomenovaní pracovných oldomášov (2). Kultúra slova, *17,* 1983, s. 346—350.

ONDRUŠ, Š.: Slovenské nárečové slová bosman, pošajdes a staroslovienske posagъ. Slovenská reč, *41,* 1976, s. 262—268.

ORLOVSKÝ, J.: Gemerský nárečový slovník. Martin, Osveta 1982. 424 s.

Príprava jedál a ich konzumovanie. Dotazník na výskum nárečovej lexiky. Pripravil J. Nižnanský. JÚĽŠ SAV 1975. 462 bodov; V, 380—411. (Cyklostyl.)

RIPKA, I.: Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí. Bratislava, Veda 1981. 338 s. + 1 mapa.

[2] Za údaje z Jakuba, okres B. Bystrica, ďakujem kolegyni dr. E. Rísovej, za údaje z Abova red. dr. T. Oravcovi.

Podolie (Podolínec)

VLADO UHLÁR

Cieľom príspevku je ukázať na významovú súvzťažnosť apelatíva *podolie,* termínu *podolie* a miestneho názvu *Podolie,* dediny na severozápad od Piešťan, ležiacej v podstate na rovinatej nive Váhu (Dudváhu) pod výbežkami Malých Karpát.

Slovník slovenského jazyka 3 (1963) uvádza slovo *podolie* vo význame „údolie, rovina" a charakterizuje ho ako básnické a zastarané; ako príklad uvádza známy verš z hrdinskej básne Sama Chalupku Mor ho! *Zleteli orli z Tatier, tiahnu na podolia ponad vysoké hory, ponad rovné polia.* V Bernolákovom Slovári tohto slova niet. Kálal (1923) v hesle *podolie* uvádza iba ojedinelý doklad z Novej Bane vo význame „Dolná zem", čo sa zhoduje s použitím tohto slova v citovanom verši Sama Chalupku.

V tomto význame (i z historických románov) je dobre známa oblasť *Podolie* čiže *Podoľskaja zemľa* na Ukrajine v povodí južného Bugu a ľavého Podnestria v susedstve s niekdajším Krymským chanátom Tatárov a neskôr s Tureckou ríšou — oblasť neprestajných bojov od druhej polovice 14. storočia až do konca 18. storočia. (Porov. aj názov mesta *Kamenec Podoľskij.)*

Názov obce *Podolie* sa v Bernolákovom Slovári uvádza iba v staršej podobe *Podol, Podola. (Podol* je aj názvom starej časti ukrajinského hlavného mesta Kyjeva rozkladajúceho sa na rovine pravej strany rieky Dnepra, niekdajšieho strediska remesiel, obchodu, s riečnym prístavom.) Pražské *Podolí* je známa časť hlavného mesta ČSSR pod Vyšehradom, kedysi osada rázovitých vltavských pltníkov („voraři"), v súčasnosti s plaveckým strediskom pri plavárni. Na Morave a v Sliezsku (Hosák — Šrámek, 1980) je 15 dedín, prípadne častí miest s názvom *Podolí,* ale sú aj *Podolice* a *Podolíčko.*

Názov *Podolie* (i *Podolínec)* nepochybne súvisí so základom *dol-* v slovách *údol, údolie* a so slovom *dolina* (porov. aj názov dediny *Doľany* pri Levoči s pôvodným znením Dolina [tak r. 1349 i 1355]: *Clara Vallis appelata, que nomine Dolyna vocatur;* podobne aj *Doľany,* okres Bratislava-vidiek, hoci názov je iba od r. 1948, predtým Ompitál).

V slovenských nárečiach je známe aj slovo *dolok/dolek/dolka* vo význame „jamka". V Zemplíne kopú *dolky* (sing. *dolok)* pri sadení zemiakov (v Liptove „jamkať pod švábku"); v Tušickej Novej Vsi je aj *doľar* (hrobár, lebo kope hrobové jamy). V slovenčine je aj sloveso *doliť, dolkovať* vo význame „kopať jamy pre rastliny alebo jamy pod stromčeky" a výraz *dolovka* označuje „rozvádzanie viniča" (Bernolák), kým človek, ktorý robí dolovku, je *dolovník.* — Iba náhodne sa zvu-

kovou zhodou sem zaradilo slovo *dolka, dolky* na označenie vypráženého kysnutého pečiva, ktoré sa vypráža vo viacerých jamkách na dolkárni: vzniklo upravením nemeckého slova *dalken, talken* (Machek 1957, čes. *vdolek*).

Základ *dol-* je aj v príslovke *dolu/dole,* náreč. *dolov.* S posunutím významu je tento základ aj v odvodenom slove *podolok.* Odvodené slovo *podolok* nemá na celom území Slovenska jednotný význam. V Slovníku slovenského jazyka 3 sa uvádza význam „spodná časť sukne, spodnice, ale aj košele". V Zemplíne *podolok* je krátka spodná sukňa, v podstate zvyšok rubáša, na ktorý sa obliekalo veľa ďalších sukieň (tu „kabat"). Inde *podolok* označuje prednú, jednoduchú časť sukne zakrytú zásterou (v Liptove šatou). Z nárečí je známe slovo *podolok* zo spojenia *zložiť ruky do podolka* vo význame „do lona". — Slovo *odolok* je zavše synonymom slova *podolok* (dolná časť spodníka čiže rubáša), inokedy označuje zadnú zásteru a zasa na hornej Nitre (Nedanovce, Pažiť) vrchný sviatočný biely spodník z bavlneného plátna oblečený na spodný zrebný spodník.

Motiváciu názvu dediny *Podolie* pomáha pochopiť staršia podoba názvu *Podol, Podola* (r. 1332 *Lessak, Lesate,* r. 1691 *Leszete* inák *Podola,* r. 1786 *Podolia,* r. 1920 *Podolie),* ako aj pôvodný význam slova *podolok* (dolná časť); je to priliehavý názov pre dedinu už nie v doline, ale v rovinatej časti kraja, hoci pod briežkami. Obec *Podolie* i susedné južnejšie Korytné (v súčasnosti zlúčené do jednej obce) majú v základe po jednej ulici (ulicová rozšírená zástavba), ktoré nesledujú tok dvoch potokov pri nich, ale sú situované priekom na ne, približne kolmo na výbežky Malých Karpát pri Čachticiach do Trnavskej pahorkatiny.

Aj spišské mesto *Podolínec* (známe od 13. stor., r. 1235—1244 *Podolin,* 1256 *Podolincz,* 1412 *Podolinecz;* nemecké *Pudlein* vzniklo upravením slovenského pôvodnejšieho názvu *Podolín)* má obdobnú polohu, leží v severnom výbežku Popradskej kotliny, vlastne jej časti Kežmarskej pahorkatiny už mimo Spišskej Magury (Ružbašského predhoria) a Levočských vrchov.

Základ *dol-,* ktorý je v pôvodnej podobe aj v apelatíve *dolina* a podstatných menách *dolňan, dolniak, doliak, doloň, dôloň* (= obyvateľ dolného konca dediny alebo doliny), ako aj v prídavnom mene *dolný* s významom „bývajúci dolu v dedine, na dolnom konci, alebo aj v stráni pod vyššie položenými domami", odrážal sa istým spôsobom i vo význame podstatného mena *podolie,* ktoré je praslovanského pôvodu *(podolьje).* V starej češtine (podľa Jungmanna) *podolé* označovalo „dlhé údolie alebo takú polohu, kde sa zvrchu, zhora musí ísť dolu", potom všeobecne úval, údolie (Machek, 1957); čes. *padol,* -u má

v spojení *vesnička v padolu* v slovenčine ekvivalent *dedinka v údolí* (pozri Česko-slovenský slovník).

Všetky tieto jazykové fakty zo spisovného jazyka, nárečí a toponymie bolo treba pospomínať a uvážiť v súvislosti s novým zemepisným termínom *podolie,* hojne používaným pri územnom vymedzovaní povrchového členenia Slovenska vo veľkom *Atlase Slovenskej socialistickej republiky* (1980), porov. tam mapu *Geomorfologické jednotky* (s. 54) i so zoznamom jednotiek, ako aj osobitne vydanú *Textovú časť* (1982). Autori mapy akademik E. Mazúr a M. Lukniš oboznámili odbornú verejnosť so svojím spracovaním po schválení Názvoslovnou komisiou pri Slovenskom úrade geodézie a kartografie (23. novembra 1977) v Geografickom časopise v článku *Regionálne geomorfologické členenie Slovenskej socialistickej republiky,* ako ho poznáme z vhodne použitého prevzatia v Krásach Slovenska (1979—1980).

Autori zdôvodňujú potrebu novej klasifikácie ako sprostredkovateľa informácií a vedeckých generalizácií aj v jej praktickej aplikácii. Správne zdôvodňujú i potrebu rešpektovať tradíciu, prípadne konvenciu, ale pri rozpore s tradíciou uprednostňujú svoj racionálny prístup pred tradíciou. Napr. autorom nemohol vyhovieť bežne používaný názov *Horehronie,* ktorý pôvodne označoval iba jeho najhornejšiu, najvýchodnejšiu časť (dediny pôvodne patriace do Gemerskej stolice), potom už celý bývalý okres Brezno. Podľa nového názvoslovia autori konštatujú: „Pre Horehronskú brázdu sme prijali už zaužívaný novší názov *Horehronské podolie ...*"

Po tomto ich konštatovaní by sme sa boli radi oboznámili s definíciou termínu *podolie,* pri ktorej by sa bol vystihol rozdiel medzi starším a novším termínom, lebo termín *brázda* sa používa aj v tomto novom názvosloví, napr. *Vestenická brázda* a *Kolačnianska brázda* v Ponitrí, inde *Podchočská brázda, Osturnianska brázda, Povraznicka brázda.*

V novom povrchovom členení Slovenska má Fatransko-tatranská oblasť 14 horských celkov a 6 kotlín. *Horehronské podolie* je nadradená jednotka, sú v ňom dve *kotliny,* a to *Lopejská* a *Breznianska kotlina,* ale okrem *Bystrianskeho podhoria* je v ňom (v podolí) na východ od Breznianskej kotliny aj podjednotka *Heľpianske podolie.*

Obdobne autori nemohli použiť priveľmi všeobecný názov *Považie,* ktorý sa v minulosti používal napr. pre strednú časť bývalej Trenčianskej stolice (porov. aj v miestnych názvoch *Považská Bystrica, Považská Teplá).* Teraz *Považské podolie* zahŕňa tiež veľkú časť Považia od Nového Mesta nad Váhom v úzkom 100-kilometrovom páse po obidvoch stranách Váhu až po Hričov k Žiline; sú v ňom tri *kotliny (Trenčianska, Ilavská* a *Bytčianska)* popri *Bielokarpatskom podhorí* a *Podmanínskej pahorkatine* na jej obvode. *Žilinská kotlina,* ktorá

patrí už do Fatransko-tatranskej oblasti, zaberá zasa ako podčasť dve kotliny *(Rajeckú* a *Domanižskú),* ale okrem *Žilinskej pahorkatiny* je v nej aj *Varínske podolie.*

V oblasti *Slovenské stredohorie* v podcelku *Zvolenská kotlina* sú zasa ako podčasti tri *kotliny (Sliačska, Slatinská* a *Detvianska),* ale aj *Bystrické podolie* (okrem toho *Bystrická vrchovina, Ponická vrchovina, Rohy* a *Povraznícka brázda).*

A zasa v *Revúckej vrchovine* sú dve *podolia: Štítnické* a *Slanské.* V *Žiarskej kotline* (na okolí Žiaru nad Hronom) je zasa *Žarnovické podolie.*

V zhode s vytýčeným cieľom „poskytnúť kartografickú predstavu priestorového rozloženia geomorfologických jednotiek (indivíduí) rôznej taxonometrickej úrovne v krajine" nové členenie a početné nové jednotlivé názvy veľmi detailným vytyčovaním celkov, podcelkov a častí kladú veľké nároky aj na špecialistov, o to väčšmi na bežných záujemcov a používateľov, ktorí by si žiadali istú hierarchizáciu medzi názvami, konkrétne najmä medzi starším termínom *brázda* a novým termínom *podolie,* ako aj objasnenie vzájomného vzťahu termínov *kotlina* a *podolie.* Porovnajme napr. nadradenú časť *Podtatranská kotlina,* ktorá sa zasa člení na (veľkú) *Liptovskú kotlinu* a (v nej prostredníctvom Hybianskej pahorkatiny) na (rozsiahlu) *Popradskú kotlinu* prostredníctvom styčnej *Štrbskej pahorkatiny.*

Nepochybne slovo *podolie* patrí do starej slovanskej i slovenskej slovnej zásoby a jeho nové využívanie v geomorfologickej terminológii je zdôvodniteľné.

Napokon je vhodné ešte uviesť prax redakcie *Vlastivedného slovníka obcí na Slovensku* (1977—1978): v úvodnej časti *Morfologické členenie Slovenska* (I., s. 14) sa neuvádza taká detailná špecifikácia častí, podčastí a podjednotiek, hoci sa v ňom už aplikovali zásady uplatnené vo veľkom *Atlase Slovenskej socialistickej republiky.* Napr. v heslách *Štítnik, Žarnovica, Varín* sa termín *podolie* ani nespomína a zasa v hesle *Heľpa* sa uvádza iba toľko, že „leží vo východnej časti Horehronského podolia" (teda nie *Heľpianskeho podolia).*

5. apríla č. 1, Ružomberok

LITERATÚRA

Atlas Slovenskej socialistickej republiky + Textová časť. Red. E. Mazúr a M. Lukniš. Bratislava, Slovenská akadémia vied + Slovenský úrad geodézie a kartografie 1980.

BERNOLÁK, A.: Slowár Slowenskí, Česko-Latinsko-Ňemecko-Uherskí. Budín, Typogr. Reg. Univers. Hungaricae 1825.

HOSÁK, L. — ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku. 1 — 2. Praha, Academia 1970—1980. 576 + 946 s.

KÁLAL, M.: Slovenský slovník z literatúry aj nárečí. Banská Bystrica, vlastným nákladom 1923. 1112 s.

LUTTERER, I. — MAJTÁN, M. — ŠRÁMEK, R.: Zeměpisná jména Československa. Praha, Mladá fronta 1982. 376 s.

MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha, Nakl. ČSAV 1957. 627 s.

MAZÚR, E. — LUKNIŠ, M.: Regionálne geomorfologické členenie Slovenskej socialistickej republiky. Krásy Slovenska, *56,* 1979, s. 564—569; *57,* 1980, s. 20—27.

Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959—1968. 6 zv.

ŠMILAUER, V.: Příručka slovanské toponomastiky. Praha, Academia 1970. 216 s.

Vlastivedný slovník obcí na Slovensku. 1. — 3. Bratislava, Veda 1977—1978. 528 + 520 + 536 s. + mapy.

OZNAM REDAKCIE. — Výbor Slovenského literárneho fondu na základe odporúčania redakcie Kultúry slova udelil osem prémií za články uverejnené v roku 1983 v časopise Kultúra slova. Prémiu dostali títo autori: G. Horák: *Gemerské nárečové pozadie Kubániho prózy* (KS, *17,* 1983, s. 11—17), J. Mlacek: *K stavbe niektorých prísloví* (KS, *17,* 1983, s. 17—23), J. Nižnanský: *Aktuálnosť pomenovaní pracovných oldomášov* (KS, *17,* 1983, s. 144—148 a 346—350), J. Findra: *Zo štylistiky slovosledu* (KS, *17,* 1983, s. 197—203), M. Považaj: *Niektoré problémy slovenského dabingu* (KS, *17,* 1983, s. 203—207), J. Kačala: *Súčasný výskum slovenského jazyka a otázky jazykovej kultúry* (KS, *17,* 1983, s. 257—264), I. Masár: *Niektoré dynamické javy v odbornej lexike* (KS, *17,* 1983, s. 291—295) a K. Buzássyová: *Abstraktá s kvantitatívnym významom [typ nehodovosť]* (KS, *17,* 1983, s. 335—342). Redakcia Kultúry slova si váži ocenenie, ktoré sa dostalo uvedeným autorom za ich publikačnú činnosť v časopise Kultúra slova.

Ks

*Základné názvy z astronómie**

Slnečná fyzika

aktívna heliografická dĺžka = preferovaná heliografická dĺžka
heliografická dĺžka na povrchu Slnka, kde sa najčastejšie v určitom období pozorujú aktívne oblasti

anomálna granulácia
zníženie kontrastu jasnosti medzigranulového pruhu voči granule

autoionizácia
proces, pri ktorom sa od neutrálneho atómu odtrhne jeden z dvoch jeho elektrónov, ktoré sú súčasne vo vzbudenom stave

Babcockov model
poloempirický model slnečného dynama, v ktorom sa toroidné magnetické trubice vynárajú magnetickým vztlakom

biela slnečná erupcia
malá časť slnečnej erupcie pozorovaná v bielom svetle

bleskové spektrum
spektrum žiarenia slnečnej chromosféry získané v krátkom časovom intervale pri úplnom zatmení Slnka

Boussinesquov predpoklad
zjednodušujúci predpoklad nelineárnych modelov konvekcie v stlačiteľnom prostredí

Braggov kryštáľový spektrometer = kryštáľový spektrometer
prístroj na získavanie spektier v oblasti vlnových dĺžok 0,15 — 2,5 nm

Carringtonova rotácia
stredná synodická doba rotácie slnečných škvŕn (27,2753 d)

celkové magnetické pole Slnka
magnetické pole Slnka majúce v prvom priblížení tvar dipólu

centrálne relatívne číslo R_z
Wolfovo číslo definované pre centrálnu oblasť disku

CFI index pozri **súhrnný erupčný index**

cyklus slnečnej aktivity pozri **slnečný cyklus**

cyklus slnečných škvŕn
periodické zmeny vo výskyte a veľkosti slnečných škvŕn; stredná doba je okolo 11 rokov

červená asymetria
prebytok žiarenia v dlhovlnnom krídle spektrálnej čiary voči žiareniu v strede čiary pozorovaný pri vzplanutí slnečnej erupcie

číslo Carringtonovej rotácie
počet otáčok Slnka od 9. 11. 1853

---

* Pod týmto názvom sme uverejňovali súpisy astronomických termínov a ich definície ako výsledok práce terminologickej komisie Slovenskej astronomickej spoločnosti pri SAV (pozri Kultúra slova, *13*, 1979, s. 340—345; *14*, 1980, s. 158—172 a 363—367; *15*, 1981, s. 176—178; *16*, 1982, s. 168—172; *17*, 1983, s. 170—172 a 360—369).

dielektrónová rekombinácia
proces opačný ako autoionizácia
diferenciálna rotácia Slnka
rotácia povrchových vrstiev Slnka, ktorých uhlová rýchlosť závisí od ich heliografickej šírky
dlhoperiodická zmena slnečnej aktivity
periodická variácia slnečnej aktivity s trvaním viac ako 22 rokov (80, 200, 400, 600 rokov)
Dopplerov kompenzátor
zariadenie na automatické centrovanie profilu spektrálnej čiary
Dopplerov registračný komparátor = lambdameter
prístroj na záznam vlnovej dĺžky spektrálnej čiary v smere kolmom na disperziu
dvojvláknová slnečná erupcia
slnečná erupcia, ktorej jasné vlákna sa vyvíjajú po oboch stranách inverznej línie magnetického poľa
efekt slnečnej erupcie
vplyv slnečnej erupcie na Zem
efemérna oblasť
malá vynárajúca sa magnetická oblasť krátkej životnosti
Ekmanovo nasávanie pozri **vnútorné brzdenie**
elektrónová slnečná erupcia
slnečná erupcia produkujúca nerelativistické elektróny s energiami väčšími ako 40 keV
Ellermanova bomba
malý jasný bod chromosféry v aktívnej oblasti
erupcia kozmického žiarenia
protónová slnečná erupcia produkujúca protóny s energiami viac ako 500 MeV
erupčná slučka
slučka slnečnej erupcie pozorovaná v čase trvania slnečnej erupcie
erupčná vlna pozri **Moretonova vlna**
erupčné jadro
malé náhle zjasnenie erupčnej oblasti v blízkosti oboch strán inverznej línie magnetického poľa
erupčný výtrysk
výtrysk plazmy počas slnečnej erupcie
Evershedov efekt
tok fotosferickej plazmy pozdĺž tmavých fibríl penumbry do okolitej fotosféry
fakula = fotosferická fakula
oblasť zvýšeného žiarenia vo fotosfére v bielom svetle a čiarach neutrálnych atómov
fakulová granula
malý jasný zhluk s priemerom približne 1000 km vo fakulách pozorovaný vo viditeľnej oblasti spektra
fakulový bod
veľmi malý útvar s priemerom približne 170 km tvoriaci štruktúru fakúl

fáza vzplanutia
obdobie náhleho zjasnenia a vzrastu slnečnej erupcie do jej maxima; trvá okolo 15 minút

fibrila
tenké dlhé tmavé vlákenko vnútri aktívnych oblastí Slnka a okolo nich

filamentový kanál = **flokulová strž**
oblasť pozdĺž magnetickej inverznej línie sčasti vyplnená filamentom

filtrogram
obraz Slnka získaný pomocou úzkopásmového filtra

flokula = **chromosferická flokula**
oblasť zvýšeného žiarenia pozorovaná v silných chromosferických spektrálnych čiarach a v čiarach prechodnej oblasti

flokulová granula
element jemnej štruktúry v starých flokulách

flokulová strž pozri **filamentový kanál**

fluxula = **magnetický element**
malý fragment magnetického poľa na povrchu Slnka v oblasti mimo škvŕn

fotoionizácia
ionizácia atómov alebo molekúl v dôsledku pohltenia vysokoenergetických fotónov

fotosferická fakula pozri **fakula**

fotosferická sieť
veľkoškálová sieťová štruktúra fotosféry viditeľná v spektrálnych čiarach fotosféry

fotosferická sieť v bielom svetle
fotosferická sieť viditeľná v bielom svetle

fúzy
spektrálny obraz Ellermanovej bomby

gama erupcia
silno energetická slnečná erupcia pozorovaná v oblasti žiarenia γ

gigantická bunka
veľkoškálová konvektívna štruktúra na Slnku s rozmerom okolo 300 000 km

granula
jasné miesto slnečnej fotosféry s priemerom okolo 1000 km

Halov [vysl. *hejl-*] **cyklus**
periodická variácia magnetických polarít slnečných škvŕn s trvaním okolo 22 rokov

homologická slnečná erupcia
jedna zo série geometricky podobných slnečných erupcií v tom istom mieste aktívnej oblasti Slnka; vyskytuje sa v priebehu niekoľkých dní

Hyderov mechanizmus = **mechanizmus nárazu**
zjasnenie po slnečnej erupcii vyvolané nárazom časti plazmy eruptívnej protuberancie pri jej spätnom páde do chromosféry

chromosferická bublina
guľový útvar vystupujúci z chromosféry a pozorovaný v čiare $H\alpha$

chromosferická erupcia (nevhod.) pozri **slnečná erupcia**

chromosferická flokula pozri **flokula**

chromosferická granulácia
zrnitý vzhľad chromosféry
chromosferická retiazka
usporiadanie malých uzlíkov, resp. spikúl pripomínajúce tvar retiazky
chromosferická ružica
usporiadanie malých uzlíkov, resp. spikúl pripomínajúce tvar ružice
chromosferická sieť
veľkoškálová sieťová štruktúra chromosféry viditeľná v monochromatickom obraze chromosféry a prechodnej oblasti
chromosferické zrno
jasný bod v supergranule prejavujúci sa silným krátkodobým zjasnením vo fialovom krídle spektrálnej čiary
chromosferický uzlík
zdanlivý priesečník granúl v chromosferickej sieti
importancia pozri **mohutnosť**
impulzová fáza
náhle (≈ 1 min) prudké zjasnenie malej plochy slnečnej erupcie počas fázy vzplanutia, zvyčajne sprevádzané vzrastom žiarenia v röntgenovej oblasti spektra
index kalciových flokúl = index K flokúl
index určený z plochy a jasu flokúl v spektrálnej čiare K
index slnečnej činnosti
miera na vyjadrenie niektorého z prejavov slnečnej činnosti
inklúzia
izolovaná a pomerne silná oblasť magnetického poľa aktívnej oblasti Slnka obklopená opačnou polaritou
interferenčno-polarizačný filter
filter umožňujúci získať veľmi úzky pás spektra
interkombinačná čiara = intersystémová čiara
spektrálna čiara vznikajúca pri narušení väzby *LS* pri prechodoch elektrónu medzi energetickými hladinami s rôznym spinom
ionizácia
súhrn elementárnych procesov, ktoré utvárajú plazmu
jadro Slnka
stredová oblasť Slnka, kde prebiehajú termonukleárne reakcie
jedenásťročný slnečný cyklus
periodická variácia slnečnej aktivity s trvaním okolo 11 rokov
jednotka toku slnečných neutrín pozri **SNU**
kompaktná slnečná erupcia
typ slnečnej erupcie prejavujúci sa impulzovým zjasnením erupčných jadier
komplex aktivity na Slnku = rodina aktívnych oblastí
skupina vzájomne na seba pôsobiacich aktívnych oblastí na Slnku
konvektívna zóna
vrstva vnútri Slnka, kde sa prenos energie zabezpečuje konvekciou
krátkoperiodická lokálna oscilácia
oscilácia slnečnej atmosféry s periódou menšou ako 100 s
krištáľový spektrometer pozri **Braggov krištáľový spektrometer**
lambdameter pozri **Dopplerov registračný komparátor**

Leightonov model
poloempirický model slnečného dynama, v ktorom granulačné a supergranulačné pohyby zodpovedajú za horizontálny prenos difúzneho magnetického toku

Lyotov filter
sústava dvojlomových kryštálov rôznej hrúbky umiestnených medzi polaroidmi

magnetická inverzná línia (nevhod. *nulová línia*, resp. *neutrálna línia*)
čiara oddeľujúca pozdĺžne magnetické polia opačnej polarity

magnetická mikroturbulencia
zmeny polarizácie magnetického poľa na Slnku spôsobené priestorovou fluktuáciou magnetického poľa

magnetická puka
oblasť na Slnku bez magnetického poľa obklopená tokom magnetického poľa (*puka* havajsky „diera, tunel")

magnetická sieť
koncentrácia magnetického toku do sieťovej štruktúry fotosféry

magnetické vlákno
vláknitá niťová časť štruktúry magnetického poľa na Slnku

magnetický element pozri **fluxula**

magnetický pahorok
stredoškálová koncentrácia magnetického toku na Slnku

magnetický povrazec
predpokladaná štruktúra magnetického poľa na Slnku pozostávajúca zo sústavy skrútených vlákien tvoriacich povraz

magnetický uzol
koncentrácia silných magnetických polí vo fotosfére s priemerom približne 1000 km

magnetograf
prístroj na mapovanie slnečných magnetických polí

makrospikula
spikula veľkých rozmerov pozorovaná v spektrálnych čiarach prechodnej oblasti

Mauderovo minimum
extrémne nízka slnečná aktivita v rokoch 1645—1715

medzigranulový priestor
tmavé miesta medzi granulami

medzigranulový pruh
úzky tmavý pruh oddeľujúci susedné granuly

medzispikulová oblasť
teplejšia oblasť medzi spikulami

mechanizmus nárazu pozri **Hyderov mechanizmus**

meridiálne prúdenie
prenos momentu hybnosti smerom k rovníku v rovine slnečného meridiánu

mohutnosť = importancia
charakteristika plochy a intenzity slnečnej erupcie v čase jej najväčšieho zjasnenia; mohutnosť plochy má stupne *S, 1, 2, 3, 4* a zjasnenia *F, N, B*

Moretonova vlna = **erupčná vlna**
vlnový vzruch generovaný silnou slnečnou erupciou a šíriaci sa v horizontálnom sektore rýchlostou asi 1000 km s^{-1}

mountwilsonská klasifikácia slnečných škvŕn
klasifikácia slnečných škvŕn založená na rozložení magnetických polí v aktívnej oblasti; používa označenie α, β, γ, δ a ich kombinácie, prípadne písmená *A, B, C, D*

neerupčné zjasnenie
tvorba jasných uzlov v chromosfére podobná erupcii

neutrálna línia (nevhod.) pozri **magnetická inverzná línia**

neviditeľná slnečná erupcia
slnečná erupcia na odvrátenej strane Slnka prejavujúca sa svojimi účinkami na Zem

neviditeľná slnečná škvrna
silná magnetická oblasť bez slnečných škvŕn pozorovaných v bielom svetle

nulová línia (nevhod.) pozri **magnetická inverzná línia**

oblasť ENF pozri **vynárajúca sa magnetická oblasť**

oblasť minimálnej teploty
prechodná oblasť medzi fotosférou a chromosférou majúca minimálnu teplotu

obrátený Eversheďov chromosferický efekt
tok chromosferickej plazmy pozdĺž tmavých fibríl superpenumbry smerom do slnečnej škvrny

okrajová slnečná erupcia
slnečná erupcia pozorovaná v blízkosti slnečného okraja

okrajový červený posun
červený posun spektrálnych čiar blízko okraja slnečného disku

opravená plocha slnečnej erupcie
plocha slnečnej erupcie opravená o perspektívne skreslenie

optika kĺzavého dopadu
optická sústava na pozorovanie kozmických objektov v oblasti s vlnovou dĺžkou 30 nm

oscilácia slnečného povrchu
oscilácia slnečného povrchu spôsobená diskrétnymi vlnami šíriacimi sa z konvektívnej zóny

oscilácia v umbre
vertikálna oscilácia pozorovaná v umbre

penumbrová vlna
vlna vznikajúca v umbre v blízkosti jej hranice a šíriaca sa cez penumbru do okolitej fotosféry

penumbrové vlákno
svetelný alebo tmavý predĺžený útvar v penumbre; penumbrové vlákna tvoria penumbru

penumbrové zrno
maličký útvar vo svetlom penumbrovom vlákne; penumbrové zrná tvoria svetlé penumbrové vlákna

Petschekov mechanizmus
mechanizmus vzniku slnečnej erupcie spôsobený premenou magnetickej energie na kinetickú

plocha slnečnej erupcie
plocha všetkých častí slnečnej erupcie pozorovaných vo vybranej spektrálnej čiare

pohyblivý magnetický útvar
pohybujúca sa magnetická fluxula

pokojná fotosféra
fotosféra bez magnetického toku

polárna fakula
izolovaná štruktúra fakuly s priemerom približne 2000 km pozorovaná v polárnych oblastiach Slnka

polárne magnetické pole Slnka
magnetické pole polárnych oblastí Slnka

poloidné magnetické pole Slnka
veľkoškálové magnetické pole prechádzajúce v rovine osi rotácie Slnka

pomalá slnečná erupcia
slnečná erupcia, ktorej vzrast a pokles emisie žiarenia trvá niekoľko hodín

pór
malá slnečná škvrna bez penumbry

prederupcia = predohrev
pomalé zjasnenie slnečnej erupcie pred fázou vzplanutia

preferovaná heliografická dĺžka pozri **aktívna heliografická dĺžka**

prechodná oblasť
oblasť slnečnej atmosféry, v ktorej teplota prudko rastie od chromosferických do koronálnych hodnôt

priechodný efekt
špeciálny prípad Zeemanovho efektu v spektrách magnetických hviezd meniacich celkovú polaritu

protónová slnečná erupcia
slnečná erupcia produkujúca protóny s energiami 10 MeV až 100 MeV

protuberančná slnečná erupcia
dvojvláknová slnečná erupcia súvisiaca so zmiznutím pokojného filamentu

prstencová flokula
sústava fibríl pozorovaná v čiare K_3, ktorá v ďalekohľade s malou rozlišovacou schopnosťou má tvar elipsy

rodina aktívnych oblastí pozri **komplex aktivity na Slnku**

röntgenová slnečná erupcia
slnečná erupcia pozorovaná v oblasti röntgenového žiarenia

röntgenové vzplanutie
priestorovo neurčené zvýšenie celkového toku röntgenového žiarenia Slnka

satelit pozri **satelitná slnečná škvrna**

satelitná čiara
spektrálna čiara, ktorá vznikne prechodom elektrónu medzi dvoma energetickými hladinami v blízkosti iného elektrónu na hladine s oveľa vyšším hlavným kvantovým číslom

satelitná slnečná škvrna = satelit
malá nová slnečná škvrna pri veľkej slnečnej škvrne

slnečná erupcia (nevhod. *chromosférická erupcia*)
krátkodobá emisia veľkého množstva fotónov, elektrónov, protónov a ťažkých iónov zo slnečnej atmosféry pozorovaná ako náhle zjasnenie takmer v celej oblasti elektromagnetického žiarenia

slnečná erupcia konfigurácie A
typ dvojvláknovej slnečnej erupcie, ktorej vlákna pokrývajú dve navzájom blízko ležiace retiazky škvŕn opačnej polarity

slnečná erupcia v Hα
slnečná erupcia pozorovaná v čiare *Hα*

slnečná Hα erupcia
slnečná erupcia s maximom žiarenia v čiare Hα

slnečná škvrna
oblasť fotosféry so zníženou teplotou, žiarením a tlakom plynu a silnou koncentráciou magnetického poľa; na povrchu Slnka sa javí ako tmavá škvrna

slnečné dynamo
model znázorňujúci generovanie magnetického poľa Slnka

slnečné neutríno
neutríno pochádzajúce z jadra Slnka

slnečný cyklus = cyklus slnečnej aktivity
periodické zmeny v kvantite alebo v intenzite rôznych prejavov slnečnej aktivity

slnečný vír
prstencová flokula pozorovaná ďalekohľadom s veľkou rozlišovacou schopnosťou

SNU = jednotka toku slnečných neutrín
jednotka na meranie toku slnečných neutrín; *1 SNU* = 10^{-36} absorpcií neutrína na *1* časticu reagujúcej látky za *s*

spektroheliogram
obraz Slnka získaný pomocou spektroheliografu

sploštenie Slnka
nesymetrický hypotetický tvar Slnka (hodnota sploštenia okolo *0,01"*)

Spörerov zákon
vzťah medzi strednou heliografickou šírkou slnečných škvŕn a fázou slnečného cyklu

stokesmeter
typ polarimetra merajúci úplnú polarizáciu v jednej alebo viacerých spektrálnych čiarach

suberupcia
slnečná erupcia, ktorej plocha je menšia ako jedna desaťtisícina slnečného disku; označuje sa mohutnosťou *S*

supergranulácia
systém veľkoškálových konvektívnych štruktúr

superpenumbra
radiálny systém fibríl obklopujúci staré veľké slnečné škvrny pozorovaný v chromosfére

súhrnný erupčný index = CFI index
index slnečnej erupcie zahrňujúci ionizačné účinky a žiarenie v rádiovej a Hα oblasti spektra

svetelný most
jasný spojitý pásik pretínajúci umbru alebo zasahujúci do umbry z okolitej fotosféry

Sweetov mechanizmus
mechanizmus vzniku slnečnej erupcie vyvolaný anihiláciou magnetického poľa v dôsledku magnetickej difúzie

Šolcov filter
sústava tenkých dvojlomných doštičiek umiestnených medzi polaroidmi

štandardný model Slnka
model súčasného vnútra Slnka zodpovedajúci pozorovaným vlastnostiam Slnka prijatý za štandard (hmotnosť, svietivosť, chemické zloženie, vek)

štruktúra obilného poľa
rovnaká orientácia spikúl pripomínajúca obilné pole

tmavý pás
stmavenie medzi žiarivou obálkou a slnečným povrchom

toroidné magnetické pole Slnka
veľkoškálové magnetické pole Slnka toroidálneho tvaru

trieda röntgenovej slnečnej erupcie
vyjadrenie stupňa maximálnej intenzity röntgenovej slnečnej erupcie v pásme 0,1 až 0,8 nm; označuje sa písmenami *C, M, X*

umbrový bod
malý veľmi jasný bod pozorovaný v umbrách slnečných škvŕn

unipolárna magnetická oblasť na Slnku
veľkoškálové magnetické pole na Slnku prevažne jednej polarity

veľká slnečná erupcia
slnečná erupcia s mohutnosťou väčšou ako 2 alebo aspoň rovnou 2

veľkoškálová cirkulácia na Slnku
cirkulácia gigantických buniek

veľkoškálové magnetické pole na Slnku
veľkoškálová štruktúra magnetického poľa Slnka vytvorená z malých štruktúr magnetickej siete

vlastné pohyby škvŕn
pohyby škvŕn nezávislé od rotácie Slnka

vnútorné brzdenie = Ekmanovo nasávanie
prenos momentu hybnosti rýchlo rotujúcich do pomaly rotujúcich oblastí dynamicky ťahanými prúdmi v barytropických tekutinách

vnútrosieťové pole na Slnku
magnetický tok pozorovaný v okách siete; často sa v ňom pozorujú zmiešané polarity

vybuchujúca granula
granula, v ktorej prebieha zvyšovanie jasu a narastanie rozmeru až po jej rozpad

vynárajúca sa magnetická oblasť = oblasť ENF
prvé štádium vývoja aktívnej oblasti na Slnku

vzplanutia v EUV
zvýšenie ultrafialového žiarenia v oblasti 25 až 135 nm
vzplanutie v umbre
náhle zvýšenie jasu nehomogenity v umbre pozorované v spektrálnych čiarach *H* a *K*
Wilsonov efekt
zdanlivá nesymetrická poloha umbry v penumbre v blízkosti slnečného okraja
Wolfovo číslo = zürišské relatívne číslo slnečných škvŕn
číslo udávajúce celkový počet slnečných škvŕn a skupín definované vzťahom $R = k(f + 10g)$
Wolterov ďalekohľad
konfokálna sústava paraboloidu a hyperboloidu; typ ďalekohľadu s optikou kížavého dopadu
Zürišská klasifikácia škvŕn
klasifikácia vývoja slnečných škvŕn vyjadrená písmenami *A* až *J*; zaviedli ju v Zürichu
zürišské relatívne číslo slnečných škvŕn pozri **Wolfovo číslo**
žiarivá obálka
oddelená oblasť žiarenia vo výške viac ako 1500 km nad slnečným povrchom

Kometárna astronómia

kométa Halley [vysl. *heli*] **= Halleyho kométa**
najznámejšia periodická kométa s obežnou dobou 76 rokov; prvý zaznamenaný pozorovaný návrat je z r. 240 p. n. l.; pomenovaná podľa angl. astronóma Edmunda Halleyho, ktorý prvý raz r. 1705 vypočítal dráhu kométy a predpovedal jej návrat

ROZLIČNOSTI

O niekoľkých nových športových výrazoch

Výraz *zliezť štít, stenu skalného masívu* a pod., ktorý vznikol metaforickým posunom, sa pôvodne začal používať v športovom slangu. Dnes však má hodnotu neutrálneho výrazového prostriedku, o čom svedčí už aj Slovník slovenského jazyka, ktorý ho uvádza bez označenia a vykladá ako „prekonať, prejsť lezením niečo vysoké, ťažko dostupné" (SSJ 5, 1965, s. 627). Z gramatického hľadiska je to predmetové (a súčasne) prechodné sloveso. Podľa jeho vzoru sa neskoršie utvorilo v športovej oblasti aj ďalšie prechodné sloveso *splaviť*, kto-

rého význam možno opísať zrejme najskôr ako „spustiť sa na nejakom vodnom dopravnom prostriedku (kajaku, kanoe, plti atď.) od začiatku splavnej časti vodného toku až po jeho ústie" (porov. našu poznámku *O jednom význame slovesa splaviť*. Kultúra slova, *8*, 1974, s. 300—301). Obidve uvedené slovesá, *zliezť* i *splaviť*, sú utvorené metaforicky, obidve znamenajú prekonanie, „pokorenie", v prvom prípade štítu, horstva a pod. lezením, v druhom rieky plavením (sa). Chceme upozorniť aj na ďalšie sloveso utvorené takým istým spôsobom, ktoré sa v športových textoch začína používať, a to na sloveso *zlyžovať:*

Hoci v Starom Smokovci je pekné jarné ráno, lanovka nepremáva, a tak odchádzam na Hrebienok a ďalej na Slavkovský štít s nekonkrétnym cieľom *zlyžovať* ho z vrcholu. (Krásy Slovenska, *60*, 1983, č. 12. s. 30) — 24. 3. 1983 *zlyžoval* celým južným žľabom cez Halgov vodopád do Veľkej Studenej doliny J. Filipický a 8. 4. 1983 *zlyžovala* z toho istého vrcholu trojica A. Gálfy, R. Gálfy a I. Urbanovič. (tamže)

Ako vidieť, sloveso *zlyžovať* sa vyskytuje aj ako prechodné, v našom doklade s predmetom v akuzatíve, aj ako bezpredmetové sloveso spájajúce sa s príslovkovým určením miesta na otázku *kade* v inštrumentáli a na otázku *skade* v predložkovom genitíve.

Zo športových textov možno uviesť ďalej doklady na tvary slovesného podstatného mena *zlyžovanie*, ktoré sa viažu s genitívom, nahrádzajúcim predmet v akuzatíve:

Zaznamenali sme viaceré opakované *zlyžovania* náročných terénov. (Pravda, 63, 1983, č. 25, s. 8) — Uplynulá zima vytvorila dobré podmienky na *zlyžovanie* niektorých tatranských štítov a žľabov. (Práca, 38, 1982, č. 297, s. 6)

Možno ďalej pozorovať, že vo viacerých druhoch športu sa začínajú rozhojňovať výrazy so začiatočnou zložkou *prvo-*. Okrem staršieho výrazu *prvovýstup* sme zaregistrovali *prvosplav, prvozjazd* a *prvoponor*. Kým výraz *prvovýstup* už dávnejšie nadobudol ráz neutrálneho športového výrazu (v prenesenom význame sa používa aj mimo športovej oblasti) a zaznamenáva ho i Slovník slovenského jazyka (6. zv., 1968, s. 85), ostatné sú novšie. Porov. niekoľko príkladov z tlače:

Šesťčlenná výprava čs. vodákov ... utvorila najhodnotnejší výkon v histórii *prvosplavov* divokých tokov ... Prekonali ním *prvosplav* rakúskych kanoistov. (Nové slovo, *25*, 1983, č. 50, s. 12) — Uskutočnili sa aj dva *prvozjazdy* z Prostredného štítu ... Nezvyčajný *prvozjazd* zo Slavkovského štítu do Veľkej Studenej doliny urobil 9. 4. 1983 V. Tatarka. (Krásy Slovenska, *60*, 1983, č. 12, s. 30) — Jediný Permon má možnosť uskutočniť *prvoponory* v plesách. (Pravda, 63, 1982, č. 305, s. 9)

Aj v poslednom čase vznikajú výrazy s komponentom *prvo-*, ktoré ešte nestačila zachytiť ani jedna lexikografická príručka. Ich vznik je pochopiteľný, lebo športovo hodnotné a dôležité je prirodzene nielen to, ak sa niekto dostane ako prvý na nejaké vysoké, ťažko dostupné miesto, príp. sa naň dostane novou cestou, ale takú hodnotu má napr. aj spustenie sa tokom, ktorým sa ešte nikto neplavil, spustenie sa z nejakého vrcholu na lyžiach (prvé spustenie sa istým terénom) i prvé ponorenie sa na miesta, ku ktorým sa ešte nikto nedostal atď.

Spomínané výrazy *prvosplav, prvozjazd, prvoponor* a rovnako aj ďalšie tohto typu súvisia i s rozvojom športovej štatistiky. Vzhľadom na to, že novšie sa oficiálne zaznamenávajú výkony aj z takých oblastí, ktoré boli známe v minulosti skôr ako turistické alebo boli celkom neznáme, možno očakávať výskyt ďalších výrazov s komponentom *prvo-*.

Slavo Ondrejovič

Objemové krmoviny — objemové krmivá

V súvislosti s prípravou krmív pre hospodárske zvieratá na zimu sa často používa v písaných i hovorených prejavoch spojenie *objemové krmoviny*. Pri pozornejšom posúdení tohto dvojslovného pomenovania zistíme, že v spojení je čosi nesprávne. Všimnime si významovú stránku obidvoch členov tohto združeného pomenovania.

V Slovníku slovenského jazyka I je nepresný výklad slova *krmovina* („potrava vhodná na kŕmenie"). Zo spojení, ktoré sa pri slove *krmovina, krmoviny* uvádzajú *(poľné, strniskové, šťavnaté)*, ako aj z výkladu významu odvodeného slova *krmovinár* (= kto pestuje krmoviny), ale aj z českého ekvivalentu tohto slova v Slovensko-českom slovníku od Ž. Gašparíkovej — A. Kamiša z r. 1967 (ide o ekvivalent *pícnina)* je jasné, že *krmovina* je rastlina pestovaná na kŕmenie. Slovo *krmovina* zo slovotvornej stránky patrí do radu slov *obilnina, strukovina, okopanina, hlúbovina, zrnovina,* ktorými sa pomenúvajú rozličné druhy pestovaných rastlín. Základom slova *krmovina* je prídavné meno *krmový* (podobne názvy všetkých uvedených druhov pestovaných rastlín sú odvodené od prídavných mien). Prídavné meno *krmový* je vzťahové prídavné meno k podstatnému menu *krm.* Slovom *krm* sa označuje predovšetkým seno a iné objemové krmivá. V slove *krmovina* je obsiahnutá aj časť významu slova *krm,* ale slovo *krm* má širší význam, lebo označuje nielen pestované (siate) rastliny, ako sú ďatelina, ľadník, ale aj seno, trávu, zelinu, skrátka rozličné druhy

krmiva. Najširší význam má slovo *krmivo,* lebo zahŕňa nielen objemové, ale aj jadrové krmivá (šrot, otruby, zrno). Poradie týchto významovo blízkych slov je takéto: *krmovina* (najužší význam: „rastlina pestovaná na kŕmenie") — *krm* („objemové krmivo") — *krmivo* (najširší význam: „objemová, jadrová, príp. iná potrava pre zvieratá").

Vo význame slova *krmovina* je už obsiahnutý významový prvok „objemový, objemové krmivo", preto je nadbytočné pridávať k nemu prívlastok *objemový.*

Uvedená chyba vznikla pri nepozornom prekladaní z českej predlohy. V spojení *objemové krmivo* sa slovo *krmivo, ktoré* je obidvom našim jazykom spoločné, nahradilo odlišným slovom *krmovina.* Keď si všimneme slovotvornú čeľaď, ktorej základom je sloveso *kŕmiť* (čes. *krmit*), dok. *nakŕmiť* (čes. *nakrmit*), zistíme, že v slovenčine sú oproti češtine v celom rade slov iba niektoré malé odchýlky. Substantívne príponové deriváty sú *kŕmič, kŕmidlo, krmivo, krmník, kŕmnik, krmovisko,* bezpríponové *krm,* prechýlené *kŕmička,* slovesné predponové deriváty *dokŕmiť, pokŕmiť, podkŕmiť, prikŕmiť, prekŕmiť, skŕmiť, vykŕmiť* (všetky okrem slovesa *dokŕmiť* majú aj nedokonavú formu na *-ovať*), od ktorých sú bezpríponové substantívne odvodeniny *pokrm, príkrm, výkrm* a analogicky aj *predkrm.* Adjektívne odvodeniny sú *kŕmny, krmivový, krmový.* Slovo *výkrm* sa stalo základom pre slová *výkrmca, výkrmňa, výkrmnosť* (od *výkrmný*) a zloženinu *veľkovýkrmňa.* Rozdiel od češtiny je v príponách: *kŕmidlo — krmiště, krmovisko — krmelec,* v predponách: *podkŕmiť — přikrmit,* v hláskoslovných javoch: *ŕ-r, ť-t, ľ-l, ň-n, r-ř* a i. alebo v tom, že niektorý člen radu v jednom z jazykov chýba (resp. je zriedkavý). Najväčší rozdiel predstavuje celý derivačný rad, ktorého základom je slovo *krm: krmový — krmovina — krmovinový — krmovinár — krmovinársky — krmovinárstvo,* čes. *píce — pícní — pícnina — pícninový — pícninář — pícninářský — pícninářství* a ďalšie české odvodené slová, niektoré už zastarané.

Odlišnost českého ekvivalentu slova *krmovina — pícnina* a zároveň formálna a významová blízkosť slov *krmovina* a *krmivo,* ako aj potreba rýchlo a pohotovo prekladať rôzne stranícke a štátne dokumenty, odborné články a knihy, rozhlasové relácie a pod., to všetko je príčinou zamieňania slova *krmivo* a *krmovina* a nesprávneho prekladu čes. výrazu *objemná krmiva* spojením *objemové krmoviny.* Správny preklad čes. spojenia je *objemové krmivá.*

Z uvedeného vyplýva, že české slová *krmivo, krmivový* netreba v prekladoch nahrádzať slovami *krmovina, krmovinový,* ale ich treba prekladať analogickými slovami *krmivo, krmivový.*

Konštantín Palkovič

Náprsenkové nohavice

Nedávno sa stal módnym nový typ džínsových nohavíc pre mladých ľudí. Sú to nohavice, ktoré majú predný diel zvýšený nad pás tak, že zakrýva časť hrude, a ktoré sa zapínajú na traky, alebo nohavice, ktoré majú zvýšený predný aj zadný diel.

S módnou novinkou sa vynoril aj problém pomenovania, resp. ustálenia pomenovania týchto nohavíc.

Nohavice, ktoré majú zvýšený predný, prípadne predný aj zadný diel, sa nosili už dávnejšie, a to aj ako súčasť pracovného oblečenia. Ako súčasť pracovného oblečenia sú známe pod názvom *montérkové nohavice — montérky.* Názov *montérkové nohavice* a jednoslovný názov *montérky* sa však v jazykovej praxi ustálil iba na pomenovanie pracovných nohavíc z bavlny alebo iných pracích materiálov.

Názov módnych nohavíc tohto typu nie je zatiaľ ani jednotný, ani ustálený: popri názvoch *náprsenkové nohavice/nohavice s náprsenkou* fungujú paralelne aj názvy *trakové nohavice/nohavice na traky* alebo *overalové nohavice.*

Názvy nohavíc so zvýšeným predným, resp. predným aj zadným dielom sú zachytené už v ČSN 80 7002 a 80 7003 *Oděvní názvosloví* (Praha, Vydavatelství ÚNM 1967. 35 s.; 1977. 59 s.) a v dvoch vydaniach učebnice J. Jurgu a kol.: *Odevnícke názvoslovie a základy odevníctva* (Bratislava, SNTL 1961. 369 s.; 1963, 430 s., ďalej ON1, ON2). ČSN 80 7002 uvádza na s. 13 dva typy takýchto nohavíc: *živôtikové nohavice* a *náprsníkové nohavice.* Pri hesle *živôtikové nohavice* je vysvetlenie „pleteninové nohavice spojené so živôtikom", pri hesle *náprsníkové nohavice* vysvetlenie „nohavice s náprsníkom, spravidla na zapínanie". V ČSN 80 7003 sa *náprsník* definuje ako „predná nadpásová časť odevu, najmä pracovného". V ON 1 sa medzi rôznymi typmi nohavíc uvádzajú *náprsenkové nohavice,* pričom heslo *náprsenka* je vysvetlené ako „súčiastka odevu alebo odevný doplnok na zakrytie prednej časti hrude nad pásom... Je súčiastkou odevu napr. na remeselníckych nohaviciach, štítovitej zástere a pod.". V ON 2 sa na s. 211 uvádza namiesto hesla *náprsenka* iba heslo *náprsník* — „diel, o ktorý je nohavicovitý alebo sukňovitý odev vpredu zdĺžený nad pás" a heslo *náprsníkové pracovné nohavice* s vysvetlením „nohavice, ktoré sa sťahujú v páse a okrem toho sa upevňujú aj nákrčnicou alebo oplecnicami".

Hoci sa v ČSN uvádzajú dva odborné názvy takýchto nohavíc *(náprsníkové nohavice* a *živôtikové nohavice),* ani jeden z nich sa v súčasnej bežnej jazykovej praxi neujal. Slovo *náprsník* už SSJ II (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1960, s. 273) hodnotí ako zastarané. V praxi módnych časopisov sa často používa názov *náprsenkové noha-*

vice, v ktorom sa zastarané slovo *náprsník* nahradilo novším názvom *náprsenka;* v mládežníckej reči sa používa jednoslovný slangový názov *náprsenkáče* (podobne ako sa namiesto názvu *nohavice mrkvového strihu* používal názov *mrkváče).* Zdá sa, že názov *náprsenkové nohavice* má všetky predpoklady ustáliť sa v jazykovej praxi ako štylisticky neutrálne pomenovanie tohto typu nohavíc.

Dalo by sa uvažovať aj o ďalších názvoch: *overalové nohavice* a *trakové nohavice.* Názov *overal,* ktorý sa v Slovníku cudzích slov (Bratislava, SPN 1979, s. 640) vysvetľuje ako „ochranný odev z kabátovitej a nohavicovitej časti", má však už iný obsah: sú to vlastne tie nohavice, ktoré sa v uvedenej ČSN nazývajú živôtikové nohavice. Ani názov *overal* prevzatý z angličtiny, ani názov *živôtikové nohavice* sa v praxi neujal. Namiesto nich sa ustálil a používa jednoslovný názov *kombinéza* prevzatý z francúzštiny.

Názov *trakové nohavice/nohavice s trakmi* nevystihuje presne typ nohavíc — to, že majú zvýšenú prednú alebo prednú i zadnú časť (ide o časť nad pásom).

Zhŕňame: Názov nohavíc so zvýšeným predným alebo predným aj zadným dielom nie je zatiaľ v jazykovej praxi jednotný ani ustálený. Prevažuje však (najmä v praxi módnych časopisov) názov *náprsenkové nohavice,* ktorý má predpoklady stať sa oficiálnym názvom tohto typu nohavíc. V mládežníckom slangu sa už bežne používa skrátená podoba *náprsenkáče.*

Katarína Matějová

SPRÁVY A POSUDKY

Russkaja reč, ročník 1983

Sedemnásty ročník časopisu *Russkaja reč* prináša v osvedčených stálych rubrikách mnoho zaujímavých materiálov. Úvodník 1. čísla je venovaný významnému rusistickému podujatiu — Medzinárodnému kongresu učiteľov ruského jazyka a literatúry (MAPRJAL), ktorý sa konal v auguste 1982 v Prahe a na ktorom sa zúčastnili zástupcovia sedemdesiatich krajín. N. Š. Šanskij v článku *Svetové fórum rusistov* zdôrazňuje, že pražský kongres sa stal významným medzníkom v ďalšom rozvíjaní ruskej lingvodidaktiky ako jednej z najdôležitejších častí celkovej teórie vyučovania jazykov a ruskej filológie. Kongres prispel nielen k zdokonaleniu vyučovania ruštiny, ale aj k rozvíjaniu spolupráce a priateľstva medzi rusistami celého sveta.

Dva úvodné články ďalšieho čísla sa zaoberajú pripravovaným *Slovníkom jazyka V. I. Lenina.* P. N. Denisov v príspevku *Bohatstvo jazyka V. I. Lenina*

na materiáli experimentálnych hesiel vysvetľuje zásady, podľa ktorých bude slovník spracovaný, a kritériá, podľa ktorých sa Leninova slovná zásoba klasifikuje. Denisov pripomína, že štylistické hodnotenia mnohých slov v slovníku sa budú odlišovať od ich hodnotenia v súčasných ruských výkladových slovníkoch. V. I. Lenin mal skvelý jazykový cit, každé slovo, ktoré používa, má presnú funkciu, pravda, pri štylistickom hodnotení Leninovho slovníka nemôže platiť súčasná norma.

J. L. Lilejevová sa v príspevku *O zložení Slovníka jazyka V. I. Lenina* venuje obsahovej stránke slovníka, najmä výberu slov. Heslár obsahuje 36 000 slov, ktoré zahrnujú lexiku spisovnej ruštiny z konca 19. stor. a z prvých desaťročí 20. stor. a navyše individuálne osobitosti Leninovho slovníka. J. L. Lilejevová upozorňuje na to, že pri porovnávaní heslára s výkladovými slovníkmi súčasnej ruštiny vyše štyritisíc slov vyskytujúcich sa u V. I. Lenina výkladové slovníky ruštiny nezaznamenávajú. Analýza slov poskytuje bohatý materiál, na základe ktorého možno jednak zistiť individuálne osobitosti Leninovho jazyka, jednak skúmať zákonitosti vývinu slovnej zásoby ruštiny z konca 19. stor. a z prvých desaťročí 20. stor., t. j. z obdobia, ktoré je v dejinách ruského jazyka najmenej preskúmané.

V redakčnom článku *K 165. výročiu narodenia K. Marxa* sa píše o tom, že K. Marx mohol študovať ruské materiály v origináli, nadväzovať osobné kontakty s ruskými revolucionármi a sledovať vývin revolučného hnutia v Rusku, lebo dobre poznal ruštinu. Ruština bola pre K. Marxa kľúčom na pochopenie rozličných stránok hospodárskej a politickej situácie v Rusku.

Rubrika *Kultúra reči* je v tomto ročníku zameraná viac na praktické otázky. Upozorňujeme na príspevok I. A. Magerramova *O špecifickosti populárno-vedeckého výkladu*. I. A. Magerramov vychádza z faktu, že pre súčasnú etapu vedeckého pokroku je príznačný rast záujmu o vedu medzi predstaviteľmi najrozličnejších profesií a vekových kategórií. Pre uspokojenie intelektuálnych záujmov týchto ľudí má veľký význam popularizácia vedy. Autor na rozbore jazykových prostriedkov z viacerých úryvkov vedeckých a populárno-vedeckých textov ukazuje spoločné a odlišné črty oboch štýlov. Vedecký i populárno-vedecký text slúžia poznávacím cieľom, majú spoločnú tematiku, sú zacielené na rovnaký okruh problémov, používa sa v nich rovnaká terminológia. Rozdiel medzi nimi je v prístupe autora k čitateľovi. Vedecký text je zameraný na predmet výskumu, podáva zistené fakty, pričom predpokladá, že čitateľ je odborníkom v danej oblasti. V populárno-vedeckom texte sa pozornosť autora sústreďuje na čitateľa. Všetky vedecké fakty a problémy sa podávajú prístupnou formou, potrebné pojmy a tézy sa konkretizujú na všeobecne známych faktoch.

Dva ďalšie teoretické príspevky G. I. Miskeviča a L. K. Graudinovej sa zaoberajú ruským rečníckym umením v predlomonosovskom období a rétorickým učením M. V. Lomonosova. Z prakticky zameraných príspevkov (dovedna 11) spomenieme aspoň názvy niektorých: *Sú potrebné slová s disko-?, K polemike o písmene ë, O slove boľšoj, Názvy tkanín* a i.

Russkaja reč často uverejňuje materiály a príspevky o jazyku a štýle periodickej tlače, pretože jazyk novín hrá veľkú úlohu pri formovaní rečovej kultúry obyvateľstva. V rubrike *Jazyk tlače* nás zaujali tri príspevky. L. F. Berdnik v príspevku *Opytovacie vety na stránkach novín* sa zaoberá opytova-

cími vetami ako rečovými prostriedkami, ktoré umocňujú emocionálne pôsobenie publicistického prejavu. Opytovacia veta má špecifické vlastnosti: 1. Môže vyjadrovať otázku *(Kto klope?)*, oznam *(Kto z nás nebol mladý?* = Každý bol mladý), alebo môže byť stimulom na činnosť *(Nepodali by ste mi soľ?* = Podajte mi soľ). 2. Otázka je orientovaná na odpoveď a tým rozvíja text. 3. Otázka pomáha nadviazať kontakt s čitateľom, aktivizuje jeho pozornosť. L. F. Berdnik skúma, aké typy opytovacích viet využíva publicistický štýl a akú majú funkciu.

O. G. Daľnikovová v príspevku *Ako vznikajú titulky* sa zamýšľa nad významom titulkov v novinách, rozhlasových a televíznych reláciách. Pre masovokomunikačné prostriedky je charakteristické to, že sa v nich nové poznatky interpretujú populárne. Titulok musí čitateľa (poslucháča, diváka) zaujať tak, aby si článok prečítal a reláciu vypočul. Názov článku má reklamnú funkciu, preto musí byť príťažlivý a súčasne musí poskytnúť predstavu o obsahu textu. Autorka uvádza typy titulkov, ktoré sú v ruských masovokomunikačných prostriedkoch najrozšírenejšie.

V. M. Kosťukov v príspevku *Hľadanie výrazného slova* sa zaoberá otázkou hybridizácie slov ako lexikálneho prostriedku na vytvorenie rečovej expresie. Hybridné slová majú svoj pôvod v ľudovej etymológii, sú to slová tvorené z prvkov, ktoré sú z lexikálnosémantickej a štylistickej stránky rôznorodé *(guvernantka — guverňaňa, mikroskop — melkoskop, buľvar — guľvar)*. Expresívnosť a komickosť hybridného slova sa dosahuje nezvyčajným spojením slov významovo či štylisticky vzdialených. Niektoré hybridné slová majú konkrétny význam a sú pochopiteľné bez doplňujúceho alebo situačného kontextu, iné nemôžu fungovať samostatne, pretože ich kontaminované tvary sú významovo vzdialené a ich význam sa môže konkretizovať iba v istej situácii, určuje ho autorský kontext. Slovotvorná štruktúra hybridných slov sa odlišuje od bežných slovotvorných typov a modelov. Spisovný jazyk využíva isté zákonitosti a zásady ľudovej slovotvorby a tvorí nové typy hybridných slov. V. M. Kosťukov na základe výskumu hybridných slov v prostriedkoch masovej komunikácie a propagandy konštatuje, že hybridné slová sa najčastejšie vyskytujú v žánri karikatúry s medzinárodnou tematikou. V jazyku tlače sa vyskytujú nielen slová domáceho pôvodu *(kaNATOchodec)*, ale aj europeizmy *(Jevrošima — Eurošima)*.

V poslednom čase rastie medzi ruskými lingvistami záujem o okazionalizmy ako príležitostné slová použité iba v istom kontexte. Veľa pozornosti sa venuje zisťovaniu, aké typy okazionalizmov jestvujú, a potom ich klasifikácii. Príspevok J. Šmeľovovej *Nezvyčajné použitie obyčajných slov* v rubrike *O jazykovede pre čitateľa* sa zaoberá okazionálnym použitím pomenovaní činiteľa deja utvorených od slovies. Autorka zistila, že pomenovania činiteľa deja zaregistrované v slovníkoch, ktoré sa aktívne používajú, môžu mať v konkrétnych textoch význam odlišný od toho, ktorý je v slovníkoch. Názvy činiteľa deja ako *perevodčik, podpevala, nositeľ* a i. sú obyčajne motivované jedným významom viacvýznamového slovesa. Pri okazionálnom použití sú však motivované iným významom slovesa, ich význam je preto priezračný, hoci ich slovníky neregistrujú.

V rubrike *Propagandisti leninskej školy* je príspevok N. N. Kochteva *Reč-*

nícke majstrovstvo M. I. Kalinina. Interpretujú sa v ňom Kalininove názory na rečnícke umenie. M. I. Kalinin pokladal dokonalé ovládanie jazyka za najdôležitejšie. Jeho zásadou bolo, že je potrebné študovať gramatiku, aby reč bola správna, ale hovoriť treba prirodzene, jednoduchým jazykom. Prirodzený, bezprostredný rečový prejav najlepšie pomáha nadviazať kontakt s poslucháčmi. M. I. Kalinin zavrhoval hotové, neoriginálne, šablónovité formulácie. Na viacerých ukážkach z Kalininových prejavov pri rozličných príležitostiach N. N. Kochtev ukazuje rečnícke majstrovstvo Kalinina, ktorý skvelou formou a prístupným, zrozumiteľným jazykom dokázal vysvetliť aj tie najzložitejšie problémy.

Príspevky v rubrikách *Pošta Ruskej reči, Čitateľ sa pýta* a *Odpovedáme na listy čitateľov* svedčia o prehlbujúcom sa záujme čitateľov o otázky jazyka. Čitatelia rozličných povolaní sa chcú zdokonaliť vo výslovnosti, správne chápať významy slov, poznať dejiny slov a pod. Používateľov ruštiny zaujíma, aký je rozdiel medzi príslovím a porekadlom, čo je pleonazmus, čo skúma aplikovaná lingvistika, a ďalšie otázky, ktoré ukazujú, ako sa okruh záujmu čitateľov časopisu rozširuje, že čitatelia chcú ruský jazyk nielen ovládať, ale aj čo najviac sa dozvedieť o jazyku a jazykovede, že teda majú aktívny vzťah k jazyku.

Od prvého čísla 17. ročníka redakcia zaviedla stálu rubriku *Stránka nových slov.* V nej pravidelne informuje o nových slovách, ktoré ešte nie sú zaregistrované v slovníkoch.

Zaujímavé informácie poskytujú rubriky *Na mape vlasti, Rozhovory o ruskom jazyku, Jazyk a obrazy folklóru, Ruské nárečia, Z dejín slov a výrazov.* Pútavá je najmä posledná rubrika, kde sa čitateľ dozvedá o vzniku a pôvode rozličných ruských slov, slovných spojení, frazeologizmov a pod.

Mnohé z príspevkov časopisu sú zacielené na zvyšovanie rečovej kultúry žiakov a mládeže a obsahujú doplňujúci materiál k učebným osnovám ruského jazyka. Študentom pomáha i rubrika *Jazyk umeleckej literatúry,* ktorá si všíma klasickú i súčasnú literárnu tvorbu a rozširuje znalosti čitateľov o literatúre. V sedemnástom ročníku je dovedna 40 takýchto príspevkov.

V stručnej správe o takom obsiahlom časopise, ako je *Russkaja reč,* nemožno zachytiť všetko, radi by sme však ešte upozornili na príspevok A. M. Balakina a J. A. Ozerova, a to v novej rubrike *Budúcemu vysokoškolákovi.* Inštruktívny príspevok *Na písomnú prácu z materinského jazyka sa treba pripravovať* je určený uchádzačom o vysokoškolské štúdium. Dôležitou súčasťou prijímacej skúšky na vysoké školy v ZSSR je slohová práca na literárnu tému. Na zvládnutie tejto úlohy je nevyhnutné ovládať pravopis, vedieť štylizovať, logicky rozmýšľať a preukázať schopnosť pochopiť literárne dielo v spoločenskom a kultúrnom kontexte národných dejín. Cieľom písomnej práce z materinského jazyka je zistiť úroveň ideologickej, estetickej a jazykovej prípravy uchádzača. To, že jednou z podmienok prijatia na vysokú školu je takáto práca, svedčí o veľkej úcte sovietskych ľudí k materinskému jazyku, o tom, že v ZSSR sa rečová kultúra nepokladá len za vec filológov, ale každého kultúrneho používateľa jazyka.

Na záver treba konštatovať, že časopis *Russkaja reč* si dlhé roky udržiava vysokú úroveň. Redakcia vychádza v ústrety čitateľom a využíva každý zaují-

mavý návrh. V celom časopise sa venuje mimoriadna pozornosť titulkom, väčšina príspevkov zaujme čitateľa už svojím názvom. Príspevky sú obsahovo rozmanité, napísané sviežim, často vtipným štýlom. Vtipnosť však nie je samoúčelná a neznižuje odbornú úroveň časopisu.

Viktória Dorotjaková

Z problematiky preberania terminológie

(LOTTE, D. S.: Voprosy zaimstvovanija i uporiadočenija inojazyčnych terminov i terminoelementov. Moskva, Izdateľstvo Nauka 1982. 147 s.)

Monografia D. S. Lotteho, jedného zo zakladateľov teórie ruskej odbornej terminológie, je posmrtným vydaním autorovho nedokončeného rukopisu z r. 1946. Od r. 1961 sa systematicky vydávajú práce tohto autora, ktorý zomrel r. 1950.

Editorov S. V. Griňova a T. L. Kandelakiovú viedlo k vydaniu práce to, že vlastne od jej napísania sa nikto nezaoberal problematikou preberania cudzích termínov tak dôkladne a neilustroval ju na takom bohatom materiáli, ako to urobil D. S. Lotte. Lotte „anticipoval mnohé súčasné názory a pritom celý rad jeho záverov sa ani dodnes nedostal do teórie preberania a ustaľovania cudzojazyčných termínov" (s. 4). Aktuálnosť tejto problematiky dnes ešte vzrastá tým, že sa zintenzívňuje medzinárodná spolupráca vo všetkých vedných odboroch, čo celkom prirodzene stimuluje rast internacionálnych prvkov v terminológii.

Vlastná Lotteho práca sa delí na tri časti. V prvej časti autor podáva svoj názor na to, čo treba zahrnúť pod pojem *prevzaté slovo* (nie je bez zaujímavosti, že ani sám termín nie je ustálený; používajú sa podoby *inostrannyje slova, inojazyčnyje slova, inostrannyje zaimstvovanija, inojazyčnyje zaimstvovanija*). Uvádzajú sa tri základné príznaky, podľa ktorých sa slovo posudzuje ako cudzie alebo domáce: 1. ako skúmané slovo vyhovuje danému jazyku zo zvukovej stránky, 2. ako vyhovujú jeho morfologické vlastnosti danému jazyku a 3. či existujú od neho deriváty alebo či stojí v jazyku osamotene. V súčasnosti sa okrem týchto znakov uvádzajú aj ďalšie rozhodujúce znaky: syntaktické a sémantické. S touto otázkou úzko súvisí aj klasifikácia prevzatých termínov, ktorá môže vychádzať z rôznych aspektov. Lotte robí klasifikáciu prevzatých termínov podľa sémantických hľadísk (či termín zodpovedá pomenúvanému pojmu, či je polysémický, či si zachoval význam z pôvodného jazyka), ďalej podľa toho, či má synonymá (v pôvodnom alebo v preberajúcom jazyku), podľa spôsobu preberania (priame, materiálne prevzatia a kalky), podľa stupňa asimilácie a podľa ďalších hľadísk. Celkovú predstavu o typoch prevzatých slov podľa sémantických i formálnych hľadísk najlepšie poskytuje desať tabuliek priložených k textu. Podobná detailná klasifikácia by mohla poslúžiť ako východisko pre súčasných terminológov i lexikografov pri posudzovaní jednotlivých lexikálnych jednotiek ako

cudzích alebo domácich a pri zaraďovaní do slovníkov cudzích slov, ale i do dvojjazyčných prekladových slovníkov.

O vlastnom procese preberania cudzojazyčných termínov sa hovorí v druhej časti knihy. Už pred Lottem sa vedci pokúšali nájsť odpoveď na otázku, čo je príčinou toho, že sa v terminológii istého jazyka dáva prednosť cudziemu slovu pred domácim názvom. Tento jav sa však vysvetľoval jednostranne a zjednodušene. Podrobnejší rozbor technickej terminológie ukázal, že sa mnohé termíny prevzali spolu s prevzatým pojmom alebo predmetom, ale to je len jedna skupina týchto pomenovaní. Mnoho cudzích termínov sa predsa prevzalo aj na pomenovanie pojmov, ktoré už mali svoje pomenovanie. Tu rozhodovali o prevzatí termínu iné príčiny, napr. tendencia nahradiť opisný a nepraktický názov kratším alebo jednoslovným cudzím termínom, ktorý okrem krátkosti má neraz aj tú výhodu, že funguje ako značkové slovo a nevyvoláva nežiadúce alebo nesprávne asociácie (napr. pri nových poznatkoch o pomenúvanom pojme alebo pri nesprávnej pôvodnej motivácii). Napokon zámenu (náhradu) pôvodného termínu môže vyvolať aj to, že sa od neho nedajú tvoriť odvodeniny (ide napr. o deverbatíva so sufixom *-nije* alebo o združené terminologické pomenovania; na tvorenie adjektíva potom slúži cudzojazyčný slovotvorný základ, porov. *dviženije — kinetičeskij, trenije — frikcionnyj* ap.).

Zaujímavá je druhá kapitola, ktorá rieši opačný okruh problémov — kedy a prečo nepreberať cudzie termíny. Za zaujímavú ju pokladáme preto, lebo na túto otázku dodnes existujú protirečivé odpovede a postoj k nej sa mení. (Porov. dnešný pozitívny vzťah k internacionalizácii v terminológii tak u odborníkov, ako aj u jazykovedcov.) Lotte upozorňuje, že spomínané výhody cudzích termínov a „ľahkosť" prenášania slov z jazyka do jazyka môže viesť k zneužívaniu preberania, t. j. že sa cudzí termín bude preferovať z rôznych dôvodov aj vtedy, keď sa dá utvoriť vyhovujúci termín z prostriedkov vlastného jazyka, čím budú vznikať zbytočné synonymá. Pre každý nový pojem sa treba najprv pokúsiť nájsť vhodné pomenovanie vo vlastnom jazyku. Za výhodnejšie spôsoby uspokojovania pomenúvacích potrieb v terminológii sa pokladá špecifikácia afixov a prvkov podobných afixom (afixoidov) tak domáceho, ako aj cudzieho (najmä gréckeho a latinského) pôvodu, odvážnejšie tvorenie nových slov a doslovné prekladanie cudzích termínov (kalkovanie). Situácia v dnešnej terminológii i v bežnom jazyku je dôkazom toho, že Lotte naozaj správne predvídal vývoj (porov. množstvo nových slov tvorených prvkami *tele-, radio-, kosmo-, avto-, makro-, mikro-* a mnoho iných).

Preberaný termín musí vyhovovať takým istým kritériám ako národné termíny. Zo známych vlastností, ktoré musí mať termín, spomína Lotte jednoznačnosť a jednomennosť, upozorňuje však na niektoré momenty dôležité z hľadiska preberania. Napríklad jednoznačnosť sa môže narušiť tým, že termíny alebo terminologické prvky rôzneho významu i vonkajšej formy môžu v preberajúcom jazyku v dôsledku rôznych fonetických zmien dostať rovnakú zvukovú podobu (napr. slovo *getter* a *geterodin* z angl. *getter* a *heterodyne*). Môže dôjsť aj k narušeniu jednomennosti tým, že sa zavedie cudzí termín tam, kde už existoval domáci, ale nový je presnejší, kratší alebo lepšie vystihuje charakteristické vlastnosti pojmu alebo predmetu. Ak je

však pôvodný termín vžitý, pokusy nahradiť ho novým sú neúspešné a vzniká neželateľná synonymia.

Dôležitou zložkou prevzatých termínov je ich formálna stránka — druh a miera adaptácie pri prechode lexikálnej jednotky z jedného jazyka do druhého. Z formálneho hľadiska Lotte rozlišuje syntaktické, morfologické a fonetické zmeny (adaptácie). Preberané slová najčastejšie podliehajú zmenám vo zvukovej podobe. Na početných konkrétnych prevzatiach sa poukazuje najmä na negatívne stránky niektorých zmien. Pravda, niektoré z nich nie sú dôsledkom prenášania do iného jazyka, ale vyplývajú zo zákonitostí jazyka, z ktorého sa prvok prevzal. Takýmito nedostatkami sú rozdvojenie (rozštiepenie) pôvodne jediného základu *(afelij* a *perigelij* pri jednom základnom slove *helios),* dvojtvary (varianty) jedného prvku *(magnit, magnitometr* pri *magnetizm, magneto* a i.). Z hľadiska „internacionálnosti" je nevýhodné, ak sa takýmito zmenami podoba prevzatého termínu príliš vzdiali od pôvodnej podoby *(pajreks, ignajtron* proti internacionálnemu *pyrex, ignitrón).* Konkrétny návod, ako sa dá vyhnúť spomínaným nedostatkom, nenájdeme u Lotteho (a vlastne ani dnes sa im celkom nemožno vyhnúť); na základe týchto poznatkov o zmenách prebiehajúcich pri preberaní slov z cudzieho jazyka dajú sa predvídať možné transformácie v prevzatých slovách a môže sa im dať optimálna podoba hneď pri prijatí do vlastnej terminológie.

Obsahom poslednej časti knihy je ustaľovanie prevzatých termínov. Pri ich zavádzaní do vlastnej terminológie sa skúmajú tieto vlastnosti: vžitosť, jednovýznamovosť, jednomennosť a primeranosť formy. Zvolenie najprimeranejšieho názvu z viacerých existujúcich synoným a výber najvhodnejšej podoby umožnia poznatky o preberaní obsiahnuté v tejto publikácii.

Pochopiteľne, že takmer za štyridsať rokov výskum terminológie aj v oblasti preberania slov pokročil, mnohé myšlienky sa sformulovali precíznejšie napr. aj v československej teórii terminológie (porov. Horecký, *O prekladaní terminológie,* Kultúra slova, 11, 1977, s. 136—139; Poštolková a kol., *O české terminologii,* 1983). Preto S. V. Griňov pripojil k Lotteho práci obsiahly prehľad súčasnej literatúry týkajúcej sa danej problematiky. Zoznam literatúry uvedený na konci knihy má 319 položiek, ale ako hovorí autor prehľadu, ide o publikácie, ktoré sa zaoberajú preberaním cudzojazyčnej lexiky všeobecne, teda nie iba odbornej terminológie. Väčšina výsledkov výskumu však platí tak pre terminológiu, ako aj pre všeobecnú lexiku, takže plným právom patria do tejto publikácie.

Nemožno sa tu venovať všetkým okruhom danej problematiky, ktoré sa z tohto prehľadu ukazujú ako hlbšie a precíznejšie rozpracované. Spomenieme z nich aspoň mimojazykové a vnútrojazykové príčiny preberania slov, ktoré sú vzhľadom na súčasný pohyb vo vede a technike veľmi početné a rozmanité. Ako mimojazykové príčiny preberania sa uvádzajú: 1. kultúrny vplyv jedného jazyka na druhý, 2. kontakty krajín hovoriacich rôznymi jazykmi, 3. zvýšený záujem o štúdium istého jazyka, 4. autoritatívnosť jazyka, z ktorého sa preberá, 5. historicky podmienený záujem o kultúru istej krajiny, 6. úroveň jazykovej kultúry sociálnych vrstiev prijímajúcich nové slovo. Vnútrojazykové príčiny sú zhrnuté do týchto bodov: 1. nejestvovanie

názvu pre nový pojem, 2. tendencia utvoriť jednoslovný termín namiesto opisného viacslovného termínu, 3. potreba presnosti, jednoznačnosti a jednomennosti, 4. potreba diferencovať doterajší význam slova, 5. tendencia k expresívnosti a potreba štylistických synoným (netýka sa termínov), 6. neschopnosť tvoriť odvodeniny od domáceho názvu a 7. tvorenie slov rovnakého typu s použitím jedného spoločného prvku.

V súvislosti s narastajúcim počtom internacionalizmov nemohol S. V. Grišov obísť vo svojom prehľade súčasnú teóriu tejto vrstvy preberaných termínov. V súčasnosti vznikajú internacionalizmy najčastejšie troma spôsobmi: 1. z existujúcich termínov v iných jazykoch sa vyberajú a prevezmú termíny, ktoré chýbajú v národnej terminológii, 2. jedným z najživších a najperspektívnejších spôsobov je tvorenie termínov s využitím gréckych a latinských základov, 3. produktívne sa tvoria internacionálne termíny a najmä združené terminologické pomenovania kalkovaním. Tento spôsob sa veľmi odporúča ako cesta, ktorou sa môže vybudovať terminológia národná formou a internacionálna obsahom.

Zo zhrnutia všetkých skúmaných aspektov preberania slov vychodí záver, že preberanie je vhodný a potrebný spôsob dopĺňania odbornej lexiky, že slúži na diferenciáciu a triedenie pojmov a na odstránenie nepraktických opisných termínov. Lotteho monografia zahrňuje len jeden úzky okruh teórie terminológie — preberanie termínov v oblasti technických vied. Bolo by užitočné a zaujímavé urobiť podobný rozbor aj na báze iných terminológií, napríklad lekárskej, prírodovednej alebo aj terminológie spoločenskovedných disciplín. Monografia by mohla byť podnetom aj na skúmanie najperspektívnejších spôsobov tvorenia súčasnej internacionálnej lexiky v spisovnej slovenčine.

Margita Masárová

Anglické skratky v elektrotechnike

(JAROŠEK, J.: Prehľad anglických skratiek v elektrotechnike. Bratislava, Alfa 1982. 128 s.)

Posudzovaná publikácia, charakterizovaná v anotácii ako príručka, predstavuje výkladový slovník anglických skratiek z viacerých elektrotechnických odborov. Obsahuje takmer 700 abecedne radených skratiek. Pri každej z nich sa uvádza úplný anglický termín, z ktorého je skratka odvodená. Potom spravidla nasleduje slovenský ekvivalent anglického termínu a nakoniec vždy vysvetľujúca definícia v slovenčine.

Príručka je určená pracovníkom elektrotechnického priemyslu. V jej anotácii sa uvádza, že „vhodná je aj pre expertov, pracovníkov v dokumentácii, prekladateľov, pedagógov a študentov stredných a vysokých škôl." S tým však nemožno súhlasiť, pretože okrem dobrého zámeru, aktuálnosti a vkusnej typografickej úpravy ťažko nájsť ďalší výraznejší klad tejto publikácie. Naproti tomu možno vzniesť závažné výhrady proti výberu skratiek, vedec-

kej a odbornej úrovni pri preklade a výklade jednotlivých termínov a aj proti jazykovej a terminologickej úrovni publikácie. V tomto príspevku sa budeme zaoberať len jazykovou a terminologickou stránkou publikácie.

Viaceré anglické slová sú v príručke uvedené chybne, napr. *guidway* (s. 12; správne *guideway), defense* (s. 20; správne *defence), metod* (s. 29; správne *method), continous* (s. 32; správne *continuous), seqential* (s. 38; správne *sequential)* a ďalšie. Chybne sú uvedené aj vlastné mená *Barden* a *Schriffer* (s. 19; správne *Bardeen* a *Schrieffer)* a *Star* (s. 45; správne *Stark).*

Veľký je počet rozličných chýb a nedostatkov v slovenských ekvivalentoch anglických termínov. Viaceré z nich sú uvedené v nesprávnej podobe, napr. *giga elektron Volt* (s. 19; správne *gigaelektrónvolt), elektrokardiagram* (s. 41; správne *elektrokardiogram), dosažiteľný zisk* (s. 75; správne *dosiahnuteľný zisk), berília* (s. 82; správne *berýlia), účiník* (s. 94; správne *účinník).*

Napriek tomu, že autor v úvode publikácie deklaruje použitie normalizovaných termínov, nejeden zo slovenských ekvivalentov je neštandardný, napr. *elektromotívna sila* (s. 44; správne *elektromotorické napätie), magnetomotorická sila (s.* 80; správne *magnetomotorické napätie), dielektrická konštanta* (s. 108; správne *permitivita)* a ďalšie.

Oveľa horšie je, že mnoho anglických termínov bolo preložených nesprávne a nezriedka sa aj ten istý termín preložil rozlične. Ako príklad možno uviesť veľmi dôležitú skratku *MIS,* odvodenú z anglických slov *metal—insulator—semiconductor,* ktorým zodpovedajú správne slovenské ekvivalenty *kov—izolant—polovodič.* V príručke sa však na s. 78 uvádzajú nesprávne slovenské ekvivalenty *polovodič—kov—izolátor;* tu ani jeden pojem nie je na správnom mieste a navyše sa nenáležite používa termín *izolátor.* Vo vysvetľujúcej definícii skratky *MIS* sa síce píše správne, ale v rozpore s prekladom anglického termínu, že ide o štruktúru *kov — izolant — polovodič.* Ak si čitateľ všimne, že skratka *MIS* je súčasťou viacerých ďalších skratiek, a bude chcieť tento rozpor objasniť a nájsť správnu odpoveď, bude dezorientovaný ešte viac. Pri skratke *CMIS* na s. 27 odvodenej z anglických slov *complementary metal — insulator — semiconductor* sa uvádza ďalší nesprávny ekvivalent *komplementárny polovodič štruktúry kov — izolátor.* Na tomto mieste sa žiada pre menej zasväteného čitateľa uviesť, že štruktúra *MIS* v nijakom prípade nie je polovodič, ale vždy sústava, ktorú tvorí elektricky vodivá látka (kov), nevodič (izolant) a polovodič, pričom poradie týchto zložiek je funkčné, t. j. nesmie sa svojvoľne meniť. Podobná chyba sa opakuje pri skratke *DMIS* (s. 27), avšak pri skratke *MIMIS* na (s. 78) odvodenej z anglických slov *metal—insulator—metal-insulator—semiconductor* sa uvádza ďalší nesprávny slovenský ekvivalent, v ktorom je nepresné nielen poradie termínov, ale aj použitie termínu *izolácia: polovodič kov izolácia kov izolácia.* Podobné chyby sú aj pri slovenských ekvivalentoch anglických termínov zodpovedajúcich skratkám *MISIS* (s. 79), *NMIS* (s. 86), *PMIS* (s. 96) a *VMIS* (s. 123).

Z uvedeného vidieť, že pri skratke *MIS* nebol ani v jednom z ôsmich prípadov uvedený správny slovenský ekvivalent, pričom uvedené ekvivalenty sa vo viacerých prípadoch logicky vylučujú. Treba upozorniť aj na nejed-

notné používanie spojovníka (a to nielen pri skratke *MIS*), ktoré vedie k ustaľovaniu rôznych foriem, dokonca i v prípade toho istého termínu.

Najviac chýb a nedostatkov sa vyskytuje v textoch vysvetľujúcich definícií, pričom ich počet je taký veľký, že silno prevyšuje počet strán publikácie.

Aj v definíciách sa používajú rozličné neštandardné termíny, napr. *oxid uránu* (U_2O_5) na s. 12 (správne *oxid uraničitý*), *prierazná pevnosť* (s. 85, správne *elektrická pevnosť*) a iné. Medzi nimi sú mnohé nezmyselné, príp. nejasné termíny, napr. *odraz energie* (s. 17), *kolektor vodivosti* (s. 20), *práškové nosiče náboja* (s. 42), *iónové spoje a elektromotance* (s. 44), *magneticky atramentové písmo* (s. 77), *polovodič typu MIS* (s. 86), *indukovaný náboj vodivosti P* (s. 96) a iné.

Celý rad termínov sa uvádza v nezvyčajnej, príp. nesprávnej podobe, napr. *rádiofrekvenčná frekvencia* (s. 19; správne *rádiová frekvencia*), *Kerr efekt a Star efekt* (s. 45; správne *Kerrov jav a Starkov jav*), *elektrónová pec* (s. 54; správne *elektrická pec*), *elektronická vodivosť* (s. 107; správne *elektrónová vodivosť*) a iné.

Text definícií oplýva dubletami: napr. *odpor* (s. 34) aj *rezistor* (s. 38) a oba na s. 101, *substrát* (s. 77) aj *čip* (s. 81), *diódová logika* (s. 25) aj *diódovo-tranzistorová logika* (s. 38), *tranzistorová logika* (s. 25) aj *tranzistorovo-tranzistorová logika* (s. 117) a iné. Nevhodné je aj striedanie foriem niektorých termínov: *prúdom riadená logika* aj *prúdovo riadená logika* (s. 41), *transverzná vlna* aj *transverzálna vlna* (s. 114), *magnetická páska* (s. 121) aj *magnetický pás* (s. 122, 124). Používateľovi nie je jasné, prečo *gadolinium gáliový kryštál* (s. 53), ale *gadolinium — gálium granát* (s. 54), pričom malo byť správne *gadolínium*, prečo *izotropické prostredie* (s. 108), ale *neizotropná kvapalina* (s. 67), prečo *hliníkovo-ytriový laser*, ale *železoytriový granát* (s. 126), prečo *fluorid lítia* (s. 82), ale *gálium arzenid* (s. 68) atď.

Jazyková a štylistická úroveň mnohých definícií je veľmi nízka. Celý rad definícií má elementárne nedostatky a niektoré z nich vyznievajú úplne nelogicky. Na ilustráciu niektoré formulácie aspoň naznačíme: *...telefón..., kde môže byť uskladnených až 500 účastníckych čísel...* (s. 23); *Názov jedného z prvých elektronických počítačov s programom uloženým v pamäti, postavený v roku 1952.* (s. 42); *Absorbér koná kruhový oblúk, aby sledoval fokusovú čiaru.* (s. 50); *...informácie, pomocou ktorých sa dirigujú lietadlá pri ich pristávacom manévrovaní.* (s. 53); *Kolektívny názov pre skupinu jazykov „list processing", vyvinutá hlavne skupinou pracovníkov Newell, Simon a Shaw.* (s. 63); *Termín sa často používa aj na deštruktívne čítanie...* (s. 76); *pevný polymerný elektrolyt* (správne *polymérny*) sa na s. 110 definuje ako *elektrolýza vody použitím pevného polymerného elektrolytu, použitého pôvodne pre palivové články na pohon vesmírnych lodí.*

Celým radom ďalších nedostatkov a nedôsledností sa v príspevku obmedzeného rozsahu nemožno zaoberať. V texte je aj mnoho korektorských chýb, ich zoznam nie je priložený. Viaceré formulácie vyznievajú násilne, zdá sa, že boli preberané dosť mechanicky z anglického zdroja. V publikácii sa však neuvádza zoznam použitej literatúry.

Vzhľadom na to, že príručka je určená aj žiakom stredných škôl, používa sa v nej neprimerane mnoho cudzích slov, a to aj v prípadoch, keď existujú

významovo priezračné slovenské termíny, napr. *dimenzia* na s. 123 (namiesto *rozmer), substrát* na s. 77 (namiesto *podložka), longitudinálna vlna* na s. 73 (namiesto *pozdĺžna vlna)* a iné.

Z uvedeného je zrejmé, že príprave posudzovanej publikácie sa nevenovala potrebná pozornosť. Tak vyšlo dielo, ktoré pri výklade anglických skratiek vo viacerých prípadoch viac dezinformuje ako vysvetľuje a ktoré pre uvedené nedostatky v nijakom prípade nemôže byť vzorom jazykovej kultúry a správneho používania terminológie, čo by malo byť pri publikácii tohto druhu samozrejmosťou.

Ján Štoja

Nová knižka na úvod do štúdia literatúry

(MINÁRIK, J. — GAŠPARÍK, M.: Úvod do štúdia slovenskej literatúry. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1983. 109 s.)

Cieľom vysokoškolskej príručky *Úvod do štúdia slovenskej literatúry* je „oboznámiť poslucháča so základnými literárnovednými marxistickými poznatkami a uľahčiť mu tak prechod od stredoškolského všeobecného pohľadu na problematiku umeleckej literatúry k odbornému štúdiu literárnej tvorby a literárnej vedy" (s. 3). Knižka je rozdelená na dve časti. V prvej sa autori zameriavajú na marxistický výklad všeobecných kategórií, pojmov a metodologických princípov štúdia novšej slovenskej literatúry, druhá časť je venovaná výkladu problematiky pri štúdiu staršej literatúry. Knižka je prvou vysokoškolskou príručkou pri štúdiu rovnomenného predmetu na filozofických a pedagogických fakultách vysokých škôl podľa novej obsahovej prestavby. A zároveň je vhodnou pomôckou pre všetkých tých, ktorí sa zaujímajú o základnú problematiku literatúry, jej literárnovednej analýzy, interpretácie a pod.

Uvedený cieľ učebnice sa odrazil v lexikálnej rovine publikácie, v ktorej prevláda vzhľadom na určený okruh používateľov množstvo nových pojmov. Tie sa najčastejšie vysvetľujú synonymami, pomocou druhého (domáceho) pomenovania alebo opisným vysvetľovaním, napr.: *s gnozeologickou, poznávacou funkciou* [s. 14], *marxistická literárna história kladie popri genetickom aspekte (autorský subjekt, životné, literárne a sociálne podmienky vzniku literárneho diela) ...* [s. 18], *edičná technika je spôsob prípravy starších literárnych diel na novú edíciu (vydanie) ...* [s. 67], *slovenská porovnávacia metrika sa usiluje rekonštruovať (zostrojiť v pôvodnej podobe) praslovanský verš* [s. 92], *o ornamentálny, dekoratívny, kvetnatý, expresívny a emociálny štýl sa zaslúžili najmä amplifikačné (rozširovacie, rozmnožovavacie) a kumulačné (hromadiace) rétorické štylistické a jazykové prostriedky* [s. 81].

Syntakticky iný typ výkladu nových pojmov sa uplatňuje napr. v týchto prípadoch: *v kritickom vydaní sa text transliteruje, t. j. prepisuje verne, písmeno za písmenom (transliterované, diplomatické vydanie) alebo sa transkri-*

buje, t. j. prepisuje v podstate podľa dnešného pravopisu, s úpravou starej grafiky [s. 67], *v literatúre veľmi dlho vládol synkretizmus, t. j. splývanie umeleckej a vecnej (náučnej, vedeckej) literatúry, literárnych druhov a pod.* [s. 76].

Nový pojem sa vysvetľuje aj definovaním, napr. *Glosa neznačí len vysvetlenie alebo preklad nezrozumiteľného, neznámeho výrazu (slova, zvratu), ale aj nezrozumiteľný výraz (slovo, zvrat). Môže sa vysvetľovať medzi riadkami (interlineárna verzia, interverzia), v texte (kontextová glosa) a na okraji textu (marginálna glosa).* [s. 68]; *zo vzácnych rukopisov sa robievajú mikrofilmy (filmové pásy s reprodukciami originálov vo veľmi zmenšených rozmeroch), fotokópie (fotograficky zhotovené kópie originálov) a faksimile (verná reprodukcia originálov zhotovená tlačou)* [s. 72].

Často sa uplatňuje (najmä v časti o staršej literatúre) aj opačný postup: po prvotnom domácom pomenovaní sa uvádza cudzie latinské, resp. iné zaužívané pomenovanie, napr. *mali svoj pôvod v piatich častiach reči (oratio). úvod (exordium, proomium, prologus), rozprávanie (narratio), dokazovanie tvrdením (argumentatio, probatio), vyvracanie protivníkových tvrdení (refutatio) a záver (peroratio, conclusio, epilogus)* [s. 80]; *metafora označuje (denotuje) nejaký predmet alebo dej* [s. 61].

Výklady nových, neznámych ap. pojmov treba pokladať v príručke za veľmi správne (nie je potrebné vyhľadávať príslušné termíny v slovníkoch), hoci výklady prerušujú plynulosť čítania textu (to však nie je cieľ príručky). Spôsob výkladu sa však predsa mohol viac zjednotiť. Pri výklade pojmov sa totiž z hľadiska výstavby textu raz používajú zátvorky, inokedy sa výklady oddeľujú čiarkami, pomlčkami a i., napr.: *formulka „brevitatis" (krátkosti)* [s. 81], *regest je krátky obsah, podstatný výťah z listu alebo listiny* [s. 71], *frontispice — výzdoba titulného listu tlačiarskym znakom* [s. 63] a i.

V texte je množstvo číselných údajov, ktoré zaraďujú osoby, javy, hnutia, udalosti, literárne smery a pod. do istého vývinového obdobia a majú vlastne taký istý funkciu v texte ako výklad nových pojmov — maximálne informovať čitateľa, napr.: *Významní predstavitelia českého literárneho života sa po vzniku komunistickej strany r. 1921 pridali na stranu proletariátu a Zdeněk Nejedlý (1878—1962) v časopise Var (1921) a Stanislav K. Neumann v Proletkulte (1922) spojili svoje kultúrne snahy a literárnu tvorbu otvorene so socialistickými ideami* [s. 47].

Dobrú orientáciu v texte príručky umožňuje menný a vecný register na konci knižky.

V ďalšej časti informácie o publikácii si všimneme niektoré lexikálne prostriedky, gramatické a pravopisné javy, ktoré upútali našu pozornosť. Z lexikálnej oblasti, z oblasti tvorenia slov je potrebné spomenúť časté využívanie zložených prídavných mien jednak so zlučovacím vzťahom medzi zložkami (písané so spojovníkom), napr. *ekonomicko-spoločenský vývin* [s. 16], t. j. ekonomický a spoločenský, ako aj s určovacím vzťahom (písané spolu, bez spojovníka), napr. *všeobecnokultúrny* [s. 46]. Podobne: s *ideovo-estetickou funkciou* [s. 9], *v historicko-spoločenskom procese* [s. 11], *používa biograficko-bibliografickú metódu* [s. 36], *nastolenie slovensko-českých vzťahov* [s. 38], *spoločensko-politické prvky* [s. 43], *k strate esteticko-emocionálneho účinku* [s. 58] oproti zloženým prídavným menám bez spojovníka:

literárnohistorický výskum [s. 17], *so sociálnopolitickými faktami* [s. 16], *literárnokritický aspekt* [s. 20], *v ideovotematickom pláne* [s. 57] a i. Zložené adjektíva spomíname aj preto, že ich pravopisná podoba je vždy náležitá.

Z terminologickej oblasti treba si všimnúť základný termín používaný v celej príručke, a to termín *analýza;* k nemu sa synonymicky priraďujú termíny *interpretácia* a *rozbor,* napr. *hlavným cieľom štúdia literatúry na vysokej škole je literárnovedná analýza, interpretácia, rozbor umeleckého diela* [s. 3, podobne na s. 58]. Ale na s. 53 sa konštatuje: *v strednej škole hovoríme skôr o rozbore umeleckého diela ako o jeho interpretácii.* Uvedené tri pojmy sa v podstate chápu ako totožné, čo nie je bežné v lingvistickej literatúre.

Z hľadiska jazykovej správnosti všimneme si niektoré pravopisné a gramatické javy.

V používaní interpunkčných znamienok sa vyskytujú nepresnosti, napr. vynechanie čiarky pri prístavku, resp. voľnom alebo vsunutom vetnom člene: *s detailným súpisom, bibliografiou* (,) [s. 17]; *mala značný uplyv česká literárna veda, najmä Frank Wollman (1888—1969)* (,) *a kritériá marxistickej komparatistiky* [s. 49].

Nesprávne použitie predložky: *pred ale najmä po prvej svetovej vojne* [s. 52; správne: *pred prvou svetovou vojnou, ale najmä po nej*]; *vo zvýšenej miere to platí v* (vhodnejšie o) *prístupe k metodológii spoločenských vied* [s. 19].

Zo stránky formálnej úpravy je osobitne vyznačovaný odsek: prvé slovo odseku sa nezačína so zarážkami, ale v tej istej línii ako ostatné riadky, čo skôr sťažuje orientáciu v texte.

Celkove je príručka dobrou pomôckou pri štúdiu literatúry. Prispieva k tomu i jej jazyková stránka.

Eugénia Bajzíková

SPYTOVALI STE SA

Doska na miesenie, lopár, tabla, váľok. — Z listu Ing. F. Dosudila (Komárno) vyberáme: „V súvislosti s dokumentáciou nových výrobkov z dreva, ktoré má náš podnik vyrábať pre potreby občanov, sme sa zastavili nad niektorými názvami. Dostala sa nám do rúk pôvodná dokumentácia, v ktorej sa uvádzali napr. tieto názvy výrobkov (prevzaté pravdepodobne z češtiny): 1. *doska na cesto,* 2. *doska na mäso,* 3. *valček na cesto.* Pretože ide o dokumentáciu, ktorá sa bude používať v celej obchodnej sieti, názvy výrobkov by mali zodpovedať takej forme, ako uvádza Slovník slovenského jazyka. Podľa toho prvý a druhý názov treba zmeniť na *lopár* (a zároveň rozhodnúť, či doplniť k nemu výraz *na mäso, na cesto)* a tretí názov nahradiť podobou *váľok.* Prosíme, aby ste schválili náš prístup k týmto názvom, resp. aby ste navrhli iné riešenie."

Názvy *doska na cesto, doska na mäso* nie je potrebné kvalifikovať ako prevzatia z češtiny. Aj v spisovnej slovenčine sa totiž slovo *doska* ustálilo

vo význame „plochý, opracovaný kus dreva (alebo iného materiálu) upravený na nejaký cieľ" (porov. Slovník slovenského jazyka I, s. 306). Hoci sa v slovníku ako exemplifikácia osobitne neuvádza spojenie *doska na cesto,* resp. *doska na miesenie,* všeobecný opis 2. významu slova *doska* a porovnanie s ilustrujúcimi príkladmi celkom presvedčivo ukazujú, že slovo *doska* sa môže použiť aj na pomenovanie veci slúžiacej v domácnosti spravidla na prípravu múčnych jedál. A prax potvrdzuje, že sa v tomto význame skutočne používa v bežnej reči aj v literatúre. Spomedzi popularizačných prác pripomíname príručku *Praktická encyklopédia domácnosti* (Martin, Osveta 1970), v ktorej sa medzi predmetmi používanými v domácnosti spomína aj *doska na miesenie* (s. 137), ďalej príručku *Príprava jedál* (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1975), v ktorej možno nájsť vyjadrenia *pomúčená doska* (napr. na s. 602), *valkať na doske* (s. 605) a ďalšie.

Pravda, jestvujú aj publikácie, v ktorých sa uprednostňuje názov *lopár,* napr. príručka *Naša kuchárka* (Martin, Osveta 1973). V kapitole o príprave múčnych jedál sa v nej často používa vyjadrenie *pomúčený lopár* (s. 352, 353, 356 atď.). K názvu *lopár* treba však pripomenúť, že sa ním predovšetkým rozumie osobitne upravená doska s rukoväťou, používaná napr. na hádzanie halušiek, na krájanie cibule, roztieranie cesnaku ap. Napokon ešte dodávame, že sa používa aj názov *tabla* (porov. 5. význam hesla *tabla* v SSJ IV, s. 480).

Ako vidieť, spisovná slovenčina má na označenie spomenutej reálie celý rad synonymných názvov: *doska na cesto* (resp. aj *doska na miesenie), lopár, tabla.* Potrebám, ktoré spomína náš pisateľ, podľa našej mienky najviac vyhovujú opisné názvy *doska na cesto* (s variantom *doska na miesenie),* resp. *doska na mäso.* Špecifikujúci predložkový výraz treba chápať ako neoddeliteľnú zložku oficiálneho názvu, najmä keď tento názov má slúžiť na dokumentačné ciele. Je známe, že v domácnosti sa používajú rozličné druhy dosák a na to treba pamätať osobitnými názvami najmä v obchodných katalógoch.

Nástroj na istú úpravu cesta valkaním má v spisovnej slovenčine dva názvy: *valček* i *váľok* (pozri Slovník slovenského jazyka V, s. 15, 17 heslá *valec a váľok*[1]). Podobe *váľok* dávame prednosť preto, že spracúvanie cesta týmto nástrojom sa nazýva *valkanie,* a nie *valčekovanie.*

Ivan Masár

Skratka názvu Národný výbor mesta Košíc. — Pracovníci odboru vnútorných vecí Národného výboru mesta Košíc: „Podľa ustanovenia § 11 ods. 1 zákona o národných výboroch v meste Košiciach pôsobí Národný výbor mesta Košíc. Prosíme, aby ste nám poradili, ako sa píše skratka uvedeného názvu: *NVMK, NVmK* alebo *NVK.* Ďalej nám poraďte, ako písať skratky názvov podnikov a zariadení, ktoré majú vo svojom názve slovo *mesto,* napr. *Dopravný podnik mesta Košíc.*

Pri tvorení iniciálových skratiek sa uplatňuje všeobecná zásada, že každé plnovýznamové slovo z viacslovného názvu je v iniciálovej skratke zastúpené prvým písmenom slova, pričom toto písmeno je vždy veľké, napr. *Slovenská akadémia vied — SAV, jednotné roľnícke družstvo — JRD.* Tá istá

zásada platí aj vtedy, ak sa vo viacslovnom názve vyskytuje slovo *mesto,* keďže ide o plnovýznamové slovo, napr. *Dopravný podnik mesta Bratislavy — DPMB.* Podľa toho iniciálová skratka k názvu *Národný výbor mesta Košíc* má podobu *NVMK* a podobne k názvu *Dopravný podnik mesta Košíc* je iniciálová skratka *DPMK,* k názvu *Priemyselný kombinát mesta Košíc — PKMK* atď. Malé písmeno sa v iniciálových skratkách píše vtedy, ak má rozlišovaciu funkciu, napr. *MsNV — mestský národný výbor* na rozdiel od *MNV — miestny národný výbor* (malé písmeno *s* za prísmenom *M* naznačuje, že v iniciálovej skratke *MsNV* ide o skrátenie slova *mestský* na rozdiel od slova *miestny,* ktoré je v skratke *MNV* zastúpené iba veľkým písmenom *M).* Malé písmená sa v iniciálových skratkách používajú aj vtedy, ak sa do skratky dostáva spojka, napr. *STaRZ — Správa telovýchovných a rekreačných zariadení.* Písanie malého písmena *m* zastupujúceho slovo *mesto* v iniciálovej skratke *NVmK* je teda neodôvodnené. Rovnako neodôvodnené je vynechávanie písmena *M* zastupujúceho slovo *mesto* v skratke *NVMK* (teda písanie skratky v podobe *NVK*), lebo v skratke býva zastúpené každé plnovýznamové slovo. Možno síce namietať, že v bratislavskom Večerníku, ale aj v ostatnej tlači sa napríklad používa skratka *NVB,* ktorá zastupuje názov *Národný výbor hlavného mesta Slovenskej socialistickej republiky Bratislavy.* Na vysvetlenie dodávame, že k používaniu skratky NVB sa pristúpilo z úsporných dôvodov, lebo úplná iniciálová skratka by obsahovala neúmerné množstvo písmen (porov. *NVHMSSRB,* resp. *NV HM SSR B*); tým by sa hlavná funkcia skratky, ekonomickosť, úspornosť, veľmi potlačila. S takouto skratkou sme sa zatiaľ v tlači ani inde vôbec nestretli.

Matej Považaj

Talenti? — Š. M. z Bratislavy: „V kultúrnych rubrikách októbrových čísel dennej tlače bolo veľa pozoruhodných informácií o hudobnom festivale Bratislavské hudobné slávnosti. Niektoré veci v týchto rubrikách by mohli byť zaujímavé aj pre jazykovedcov. Napr. veta *To bolo beztak na festivale najsvetlejšie a potom mladosť talentov, ktorí ešte len stoja na prahu svojej budúcnosti.* Zo zámena *ktorí* vyvodzujem záver, že slovo *talent* má v nominatíve množného čísla tvar *talenti,* ale o prípustnosti takéhoto tvaru pochybujem. Napíšte o význame a skloňovaní slova *talent.*"

Podstatné meno *talent* je gréckeho pôvodu a v spisovnej slovenčine sa ustálilo v základnom aj v prenesenom význame. V základnom význame značí „vynikajúca duševná schopnosť, nadanie". Tento význam dobre ilustrujú spojenia *mať organizačný, pozorovací, dramatický, kritický, matematický, hudobný, bežecký, šachový* atď. *talent, zveľaďovať talent, využiť talent, premárniť talent* a i. V prenesenom význame sa slovom *talent* rozumie mimoriadne nadaný človek bez ohľadu na to, či ide o osobu mužského alebo ženského rodu. Pri prenesenom význame je spájateľnosť s adjektívnymi atribútmi obmedzenejšia; azda najfrekventovanejšie je spojenie *mladý talent, nový talent* používané najmä v umenovednej literatúre a kultúrnej publicistike.

Pozorujme na niekoľkých príkladoch vybraných zo slovníkovej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ako sa začleňuje do textu slovo *talent*

použité v prenesenom význame: *Známe sú srdečné slová Kollárove o tomto mladom talente priskoro skosenom. — XVII. storočie nie je u nás takým mŕtvym úhorom, aby z neho neboli vyrástli emotívne talenty umelecké. — Koľko možností pre mladé dramatické herecké talenty! — Videli sme talenty, ako sa rozmrhali a rozdrvili o malicherné pomery. — V krátkom čase i pražská akadémia začala dodávať nové talenty, mladších, ktorí ... — Keďže literárne talenty sú len výnimky a ľudia venujú sa podľa prirodzeného poriadku vecí v ohromnej väčšine životu praktickému ...*

Z príkladov vidíme, že v prenesenom význame si slovo *talent* ponecháva gramatické príznaky neživotného substantíva mužského rodu aj napriek tomu, že v prenesenom význame sa ním označujú živé bytosti — ľudia. Keby to tak nebolo, boli by sa v príkladoch našli vyjadrenia *o tomto mladom talentovi, emotívni talenti, umelecki, herecki talenti* atď., ktoré nielenže nie sú doložené, ale sa navyše pociťujú ako nezvyčajné. Pochybnosti pisateľa o tvare *talenti* sú teda odôvodnené. Vo východiskovej vete bolo treba zámeno *ktorí* opraviť na *ktoré,* aby podoba *ktorí* neimplikovala možnosť skloňovať slovo *talent* podľa vzoru *chlap.* Treba však upozorniť, že niektoré neživotné substantíva mužského rodu použité v prenesenom význame priberajú pádové prípony životných substantív, napr. *Čo tu stojíte ako drúci? Zmiznite, smradi! Ach, vy boží tĺci!* V takýchto prípadoch ide o využitie kategórie životnosti na docielenie expresívneho účinku. O takýto zámer však nejde ani v citovanej vete pisateľa, ani v príkladoch zo slovníkovej kartotéky. Tvar *talenti* by obstál ako štylisticky príznakový (s príchuťou slangu) napr. v okruhu umeleckej kritiky: *naši talentovaní poslucháči > naši talenti.*

Ivan Masár

Kontrolné svetlo — kontrolné svietidlo — kontrolná lampa. — Ing. Š. T. z Trnavských automobilových závodov, n. p., nás požiadal, aby sme zaujali stanovisko k termínu *kontrolné svietidlo,* pretože — ako píše vo svojom liste — „... v technickej literatúre, ktorá je dostupná v našom podniku, sme uvedený termín nenašli". Autorovi ide konkrétne o svietidlo umiestnené v združenom prístroji, napr. o kontrolné svietidlo paliva.

Z jazykového hľadiska nemožno mať proti termínu *kontrolné svietidlo* námietky. V technickej literatúre sme síce spojenie *kontrolné svietidlo* ako termín nenašli, ale niet dôvodu, prečo by sa toto spojenie nemohlo terminologizovať. Obidve jeho zložky sú konkrétne a významovo priezračné (*kontrolný* = slúžiaci, používaný na kontrolu, resp. vykonávajúci kontrolu, kontrolujúci; *svietidlo* = zariadenie na účelné a hospodárne usmernenie svetelného toku a na ochranu svetelného zdroja pred poškodením, osvetľovacie teleso).

Aj bez definície si pod pojmom *kontrolné svietidlo* predstavíme zariadenie vydávajúce svetelný signál, ktorý naznačuje, že čosi je v činnosti, napr. výťah, elektrická práčka. Cieľom kontrolného svietidla, o ktoré sa v liste zaujíma pisateľ, je vydávať svetelný signál, ktorým sa má upozorniť, že sa zásoba paliva blíži k istej kritickej hranici. Popri názve *kontrolné svietidlo* stretli sme sa aj s názvami *kontrolné svetlo,* resp. *kontrolná žiarovka, kon-*

trolná lampa a *kontrolka*. Z jazykového hľadiska sú tieto názvy správne, chceli by sme len upozorniť, že sú medzi nimi isté významové rozdiely.

Pod pojmom *kontrolné svietidlo* si predstavujeme zariadenie rozmanitého tvaru vydávajúce svetelný signál, kontrolnú lampu. S pojmom *kontrolná žiarovka* sa nám v predstave vybaví svetelný zdroj charakteristického hruškovitého tvaru s kovovým vláknom žeraveným elektrickým prúdom. Uvedené dvojslovné názvy sa často nahrádzajú jednoslovným pomenovaním *kontrolka*. Tento výraz však patrí do oblasti neoficiálneho, nie prísne odborného vyjadrenia. Na rozdiel od týchto názvov sa pomenovaním *kontrolné svetlo* označuje svetelný efekt, ktorý vychádza zo svetelných zdrojov (svietidiel, lámp, žiaroviek), aby na niečo upozornil.

Pri tvorení odbornej terminológie v istej oblasti sa vždy berie zreteľ na to, aké termíny sa už v danom okruhu ustálili. V jednej zo základných príručiek pre automobilistov, v príručke Pravidlá cestnej premávky a skúšobné testy (2. vydanie, Bratislava, Alfa 1979, s. 201—205) sa hovorí napr. o tlmených a diaľkových svetlách, o obrysových a parkovacích svetlách, o koncových svetlách, o brzdových svetlách. Iba v jednom odseku s názvom *smerové svetlá* sme našli výraz *svietidlá*. Citujeme: *Jednotlivé smerové svetlá, prípadne svietidlá alebo ich časti sa smú nahrádzať zásadne len svetlami typu určeného výrobcom a montovať podľa návodu, ktorý sa musí k náhradným svietidlám priekladať.*" Ako vidieť, slovo *svietidlo* sa tu použilo paralelne so slovom *svetlo* v rovnakom význame. V bežnom jazykovom styku sa totiž svetlom nechápe iba svetelný efekt vyžarujúci z nejakého prírodného alebo umelého zdroja, ale aj sám svetelný zdroj. V publikácii Automobily Škoda 105/120 (Bratislava, Alfa 1982, s. 25—26) sa v tomto význame ako termíny popri spojení *kontrolné svetlá* používajú spojenia *kontrolné lampy, kontrolná lampa nabíjania, kontrolná lampa mazania motora, kontrolná lampa brzdového systému*. So spojením *kontrolná lampa* sme sa stretli aj v iných príručkách. Celkove sa však v automobilistickej literatúre uprednostňujú spojenia so slovom *svetlo*. Zrejme preto, že pre automobilistu je v istých situáciách rozhodujúci svetelný efekt vychádzajúci zo svietidla (lampy) ako svetelného zdroja, nie samo svietidlo (lampa). Svietidlo je iba nástroj na produkovanie svetla, ktoré vodič vníma. Napr. v zadnej časti niektorých automobilov je jedno svietidlo s troma žiarovkami, ktoré rozsvietením signalizujú brzdenie, zmenu smeru pohybu vozidla, resp. označujú zadnú časť vozidla.

V súlade s uvedenými skutočnosťami sa domnievame, že by bolo vhodné v odbornom vyjadrovaní termíny *kontrolné svetlo* a *kontrolné svietidlo*, resp. *kontrolná lampa* rozlišovať a z dvojice spojení *kontrolné svietidlo, kontrolná lampa* používať iba jedno. V citovanej publikácii Automobily Škoda 105/120 sa naznačuje aj isté riešenie, keď sa spojenie *kontrolné svetlo* používa, keď ide o svetelný efekt, a *kontrolná lampa*, keď ide o zariadenie na usmernenie svetelného toku.

Eva Rísová

Chybiť treba odlišovať od chýbať, chybieť, chybovať. — Naša čitateľka M. S. z Trnavy sa spytuje: „Pri reportáži z futbalového zápasu som si všimla spojenie *hráč chyboval v prihrávke*. Používa sa tvar slovesa *chyboval* v tomto spojení náležite?"

V Slovníku slovenského jazyka I (ďalej SSJ) nachádzame podobu slovesa *chybovať* (popri *chybieť*) pri hesle *chýbať*, pričom výklad jedného z významov znie: byť neprítomný, zameškávať niečo (napr. *chýbal, chyboval v škole*). Z uvedeného výkladu a exemplifikácie vyplýva, že spojenie, na ktoré sa spytuje naša čitateľka, by bolo treba interpretovať tak, že hráč bol neprítomný v prihrávke. Reportér však chcel celkom iste povedať čosi iné, veď prihrať môže len prítomný hráč. Ak prihrá zle, nepresne, urobí chybu v prihrávke, t. j. *chybí v prihrávke*, príp. *schybí/pochybí v prihrávke*. Pri reportáži z futbalového zápasu, ktorý sledovala naša čitateľka, reportér nevhodne zamenil sloveso *chybiť* so slovesom *chýbať/chybieť/chybovať*. Na podobnú zámenu týchto lexikálnych jednotiek poukázal už J. Mlacek v príspevku *Reportérske nepodarky* (Práca 13. 10. 1980).

Keďže nejde iba o náhodné prerieknutie, zaujímalo nás, čo spôsobuje interferenciu slovies *chýbať* a *chybiť*. Ukazuje sa, že príčin môže byť viacero: 1. Obe slovesá môžu byť podmetové i predmetové: *žiak chýbal v škole, chybil som — chýbal mu otec, chybil cieľ*. 2. Tvary slovesa *chybieť* interferujú v indikatíve prézenta (oznamovací spôsob prítomného času) s tvarmi slovesa *chybiť: chybí mi odvaha — chybí v prihrávke*. 3. Podmetové i predmetové slovesá s významom „robiť to, čo vyjadruje podstatné meno" sa v slovenčine tvoria nielen príponou *-iť*, ale aj príponou *-ovať: štvrtiť, básniť — plánovať, športovať* (porovnaj Horecký, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. Bratislava, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1959, s. 180, 184). Systém tvorenia slov v slovenčine teda umožňuje, aby sa od základového slova *chyba* utvorilo aj sloveso *chybovať*.

Sloveso *chybovať* s významom „urobiť chybu" však SSJ ani iná kodifikačná príručka neuvádza, a to z jednoduchého dôvodu: kodifikovať možno len to, čo v jazyku existuje, kým sloveso *chybovať* s uvedeným významom sa v slovenčine nepoužíva bežne, o čom svedčí aj otázka našej čitateľky. Sloveso *chybovať* s významom „robiť chybu" nevyhovuje z viacerých príčin: 1. Podmetové i predmetové slovesá s významom „robiť to, čo vyjadruje podstatné meno" sa tvoria spravidla len jednou z uvedených prípon *(-iť, -ovať): žialiť, básniť, útočiť, krivdiť — bodkovať, kontrolovať, hliadkovať, športovať* (J. Horecký, c. d., s. 180, 184). 2. Už existujúce sloveso *chybiť* je presnejšie zapojené do jazykového systému aj preto, že možno k nemu predponami utvárať dokonavé slovesá *(chybiť — schybiť, pochybiť)*, čo nemožno povedať o slovese *chybovať*. 3. Sloveso *chybovať* (popri *chýbať, chybieť*) sa používa vo význame „byť neprítomný". Ak by sme ho začali používať aj v inom lexikálnom význame, prišlo by k zbytočnej homonymii, ktorej sa jazykový systém vyhýba.

Zhŕňame: Sloveso *chybiť* treba odlišovať od podôb slovesa *chýbať/chybieť/chybovať;* v spojení, na ktoré sa spytuje naša čitateľka, je sloveso *chybovať* nenáležité, môže sa v ňom uplatniť len tvar slovesa *chybiť (schybiť, pochybiť)*, prípadne spojenia typu *urobiť chybu.*

Anna Rýzková

Pochôdzkový strešný dielec — E. F. z Nitry nám poslal výstrižok z novín, v ktorom bolo podčiarknuté spojenie *pochódzny strešný dielec* a *pochódzny strešný panel,* a zároveň sa spytuje, čo znamené slovo *pochódzny.*

Posúdiť terminologickú správnosť akéhokoľvek termínu bez príslušnej definície nie je ľahké. O spojeniach *pochódzny strešný dielec* a *pochódzny strešný panel* však už na prvý pohľad možno povedať, že z jazykovej stránky neobstoja, lebo adjektívum *pochódzny* je v nich chybné. Na základe analógie s termínom *pochôdzková výustka* (výustka [= objekt na stokovej sieti na privádzanie odpadových vôd do recipientu], po ktorej sa robia pochôdzky) sa nám podarilo zistiť, čo vlastne adjektívum *pochódzny* znamená.

Adjektívum *pochôdzkový* je odvodené od substantíva *pochôdzka* s významom „kratšia alebo dlhšia cesta obyčajne pešo, konaná s cieľom niečo obzrieť, vybaviť, vykonať".

Spojenia *pochódzny strešný panel, pochódzny strešný dielec* majú správne znieť *pochôdzkový strešný panel, pochôdzkový strešný dielec.* Ide o strešné panely a strešné dielce, po ktorých sa dajú robiť pochôdzky, obhliadky.

Eva Rísová

Teofylín, či teofilín? — Ing. P. Valachovič, Tatranská Polianka: „V mojej odbornej práci o biologických účinkoch metylxantínov používam triviálny názov *teofilín* s mäkkým *i* po *f,* čo sa mi vyčítalo ako chyba. Je pravda, že v odbornej literatúre sa používa *Theophylline* (po anglicky) alebo *theophyllin* (po latinsky, česky a v slovenských textoch). Aj Malá encyklopédia chémie uvádza podobu *teofylín,* no na druhej strane v najnovšej učebnici biochémie (Škárka, B. — Ferenčík, M.: Biochémia, Bratislava — Praha, Alfa/SNTL 1983) sa uvádza *teofilín* (s. 157). V kalendári je meno *Teofil* ... Nepokladám sa za etymológa, ale domnievam sa, že časť *-fil* súvisí s gréckym slovom majúcim význam 'mať rád, milovať'. Ak si uvedomíme, že *teofilín* má povzbudivé účinky na nervový systém, mohol by sa takýto výklad prijať. Je však možné, že pôvod slova bude niekde inde."

V spore o pravopise názvu *teofylín — teofilín* jednoznačne zastávame názor, že názov treba písať s ypsilonom po spoluhláske *f.* Poukazuje na to pravopis tohto odborného názvu vo viacerých jazykoch (sám pisateľ uvádza angličtinu, latinčinu, češtinu a mnohé slovenské odborné texty). Pravopisná podoba s ypsilonom vedie totiž k tomu, že časť *-fyl-* treba v podobných názvoch alkaloidov spájať s gréckym substantívom *to fyllon* „list", a nie s gréckym slovesom *filein* „milovať, mať rád". Na základe súvisu spornej časti názvu s gréckym slovom znamenajúcim list dá sa celkom prijateľne vysvetliť aj význam, resp. etymológia názvu *teofylín,* čo na základe slovesa s významom „milovať, mať rád" nie je možné. Ak vieme, že názvy alkaloidov sa tvoria príponou *-ín* (porov. *chinín, morfín, kokaín* a ďalšie), že *-fyl-* je časť gréckeho slova znamenajúceho list a že *the* je po čínsky čaj, môžeme z toho dedukovať, že *teofylín* je alkaloid nachádzajúci sa v čajových listoch. A naozaj podobná informácia o teofylíne sa nachádza v každej základnej charakteristike tohto liečebného prostriedku. Napr. v Slovníku cudzích slov (Bratislava,

Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1979) sa teofylín charakterizuje (definuje) ako „druh alkaloidu, ktorý sa nachádza v čajových listoch a používa sa v lekárstve" (c. d., s. 871). Hodno si všimnúť, že aj v tomto slovníku sa názov *teofylín* píše s ypsilonom po *f*. Citovaná charakteristika zároveň ukazuje, že etymológia pisateľa nie je prijateľná, t. j. že nie je oprávnené porovnávanie názvu *teofylín* s menom *Teofil*, v ktorom druhá časť *-fil* naozaj súvisí s gréckym slovesom *filein* a prvá s koreňom *theos-* „boh". Napokon aj ďalšie názvy z tej istej systematickej skupiny, do ktorej patrí názov *teofylín*, resp. názvy, v ktorých sa zreteľne vydeľuje časť *-fylín*, potvrdzujú, že v časti *-fylín* sa píše po *f* ypsilon (porov. *platifylín, rutofylín, aminofylín, syntofylín* a i.).

Ivan Masár

Nie je slovesné spojenie ísť pod nôž surové? — Túto otázku nám v ústnom rozhovore položil istý čitateľ bratislavského Večerníka a hneď pridal k nej na lístku svoj dávny výpisok zo športovej rubriky: *Po Hrušťkovi a Němcovi (obaja Bohemians), pôjde teraz pod nôž stredopoliar Dukly Pelc. Po predchádzajúcej operácii achillovky si na jednom z posledných tréningov poranil meniskus, čo si žiada lekársky zákrok.* — Pod výpiskom bola poznámka: Tak i v nadpise *Aj Pelc pod nôž* [!!]

Dva výkričníky komentujúce nadpis naznačujú, že náš citlivý čitateľ Večerníka nepokladá slovesné spojenie *ísť pod nôž* za dosť primerané; vidí sa mu tvrdé, priam bezohľadné.

Pri posudzovaní slovesného spojenia *ísť pod nôž* treba mať na zreteli dve okolnosti — že ho použili vo Večerníku (1.) a že je lexikálnym prostriedkom krátkej športovej správy (2.). Vo Večerníku sa totiž celkom bežne používajú hovorové, citovo príznakové slová a viacslovné lexikálne prostriedky a v okruhu športu — najmä futbalu — i referovania o ňom — všeobecne panuje rovno udierajúca chlapskosť. Tieto dve okolnosti spôsobili, že z hovorovej reči dobre známy frazeologizmus *ísť pod nôž* sa dostal do športovej rubriky Večerníka celkom oprávnene. Je to živý, — dá sa povedať — chlapsky priamo na vec namierený lexikálny prostriedok. V citovanom úryvku zo športovej správy je teda na svojom pravom mieste. Pokladať ho v danom kontexte za surový by bolo citlivkárstvo a to do športu nepatrí.

Hovorovým slovesným frazeologizmom *ísť pod nôž* sa zapodievame i zato, lebo ho Slovník slovenského jazyka (SSJ) neuvádza, a treba ho ako dobre známy registrovať. K tomu dodávame, že aspoň tak citovo príznakové (expresívne) slovesné spojenie s veľmi blízkym významom *dať sa rezať* v SSJ (v hesle *rezať*) už nájdeme.

Obrazné slovesné spojenie *ísť pod nôž* s významom „ísť na operáciu/podrobiť sa chirurgickému zákroku" naširoko vysvetľovať netreba: už samo je priehľadné a navyše v našom prípade ho naplno presvecuje kontext s odkazom na podávanú situáciu. Tá pripúšťa vyjadriť vec bez zjemňovania (eufemizovania).

Dodávame, že frazeologizmus *ísť pod nôž (pôjdem — pôjdeš,... pod nôž)* by vyznel surovo azda iba vtedy, keby ho dakto vyslovil napríklad pri ste-

najúcom človeku, ktorý je presvedčený, že jeho zdravotná nedostatočnosť je len chvíľková, a dychtivo čaká potvrdenie svojej nádejnej domnienky.

Napokon poznámka o použití slovesného frazeologizmu *ísť pod nôž* v nadpise *Aj Pelc pod nôž.* — V ňom má náš frazeologizmus úspornú, eliptickú podobu, akú si priam žiadajú nadpisy: *Aj Pelc (pôjde) pod nôž.*

Citovaná príznakovosť (expresívnosť) frazeologickej jednotky *ísť pod nôž* sa dá dobre odvážiť v trojčlennom rade rovnoznačných prostriedkov, z ktorých prvý je citovo neutrálny: 1. *ísť (ide, pôjde,...) na operáciu;* 2. *ísť (ide, pôjde,...) pod nôž;* 3. *ísť (ide, ideme,...) sa dať rezať/budú ho (ju, nás,...) rezať.*

Ustálenému slovesnému spojeniu (frazeologizmu) *ísť pod nôž* v danej súvislosti nemožno vyčítať surovosť, ba ani netaktnosť.

Gejza Horák

Anna Kočíová, či Anna Kočí? — A. T. z Lednice na Morave sa zaujímala, akú podobu má mať v spisovnej slovenčine ženské priezvisko od mužského priezviska *Kočí.*

Priezviská typu *Kočí* (napr. *Krejčí, Krajčí, Hajčí),* ktoré sú prevažne českého pôvodu, vznikli zo všeobecných podstatných mien, konkrétne z názvov osôb zaoberajúcich sa istou činnosťou. V spisovnej slovenčine sa priezviská tohto typu podobne ako priezviská zakončené na *-i (Piovarči)* spravidla prechyľujú, t. j. ženské priezviská sa tvoria príponou *-ová: Kočíová, Krejčíová, Krajčíová, Hajčíová* (ako *Piovarčiová).* Niekedy sa však pri priezviskách tohto typu možno stretnúť aj s neprechýlenou podobou *(Anna Kočí),* a to vtedy, ak sa pri zapísaní priezviska do úradných dokladov rešpektovala pevná rodinná tradícia. Z toho teda vyplýva, že v spisovnej slovenčine ženské priezviská od mužských priezvisk typu *Kočí* majú predovšetkým podobu s príponou *-ová (Kočíová),* iba v ojedinelých prípadoch na základe rodinnej tradície zostávajú neprechýlené *(Anna Kočí).*

Keďže priezviská tohto typu sú zväčša českého pôvodu, dopĺňame informáciu o stave v češtine. V spisovnej češtine sa priezviská typu *Kočí* buď prechyľujú, pričom koncové *-í* z mužského priezviska odpadá *(Kočová),* alebo zostávajú bez prípony *-ová* (porov. M. Knappová: Přechylování přijmení v češtine. Naše řeč, *62,* 1979, s. 225—233).

Matej Považaj

Chybiť treba odlišovať od *chýbať, chybieť, chybovať*. A. Rýzková 189
Pochôdzkový strešný dielec. E. Rísová 190
Teofylín, či teofilín? I. Masár 190
Nie je slovesné spojenie *ísť pod nôž* surové? G. Horák . . 191
Anna Kočíová, či Anna Kočí? M. Považaj 192

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *18*, 1984, č. 5. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Michalíková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v máji 1984. Registr. zn. F-7500.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia. Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. B. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, 1007 HA Amsterdam, Holland.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1984

Cena Kčs 3,—

KULTÚRA SLOVA